

ΑΡΧΕΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΑΙ

ΘΕΩΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

«Τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι»

ΠΑΡΜΕΝΙΔΗΣ

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΑΙ

Heinrich Rickert τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg.
— Karl Joël τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Basel. — Ernst Hoff-
man τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg. — Erich Frank,
τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Marburg. — Guido Calogero τακτ.
καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ρώμης. — Ραφ. Δήμου, καθ. τοῦ Πανε-
πιστημίου Harvard τῶν Ἡν. Πολ. τῆς Ἀμ. — Κ. Τριανταφυλλόπου-
λος τακτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἀθηνῶν. — August Faust
ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Heidelberg. — Μιχ. Τσαμαδὸς σύμβου-
λος ἐπικρατείας. — Χ. Τζωρτζόπουλος ἑκτ. καθ. τοῦ Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκης. — Franz Boehm ὑφηγ. τοῦ Πανεπιστημίου Heidelberg
— Παν. Κανελλόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Κωνσταν-
τῖνος Τσάτσος ἑκτ. καθ. Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν. — Ἰωάν. Θεοδωρα-
κόπουλος ὑφηγ. Πανεπιστημίου Θεσ)νίκης. — Θεμ. Τσάτσος ὑφηγ.
Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΤΥΠΟΙΣ: Κ. Σ. ΠΑΠΑΔΟΓΙΑΝΝΗ

ΨΑΡΡΩΝ 41

1933

ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ
ΤΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

ΥΠΟ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ (δ. φ.)

Καθηγητοῦ φιλοσοφίας καὶ θεολογίας

(Συνέχεια ἐκ τοῦ 3ου τεύχους τοῦ ἔτους Γ')

Γ'. ΚΑΤΑΣΤΑΣΙΣ ΗΘΙΚΗ

§ 16.

Νομίζω περιττὸν νὰ ὑπενθυμίσω, ὅτι καὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἡ ὄψις καὶ τὰ θεμέλια εἶναι τὰ αὐτὰ καὶ τῶν προτέρων. Διότι ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, ἐκ τῆς μετοχῆς τοῦ θείου λόγου περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐπραγματεύθημεν (§ 5), προέρχεται ἡ διπλῆ ἡμῶν δύναμις καὶ ἰκανότης, ἡ τοῦ γινώσκειν καὶ κρίνειν ἄφ' ἑνός, καὶ ἡ τοῦ βουλευέσθαι καὶ πράττειν ἄφ' ἑτέρου· δι' ἐκείνης, ὡς δι' ἐσωτερικῆς τινος αἰσθήσεως, δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰ ἀληθῆ ἀπὸ τῶν ψευδῶν, τὰ ἀγαθὰ ἀπὸ τῶν κακῶν, διὰ δὲ ταύτης, νὰ προκρίνωμεν καὶ προτιμῶμεν τὰ μὲν τῶν δέ· ἐκ δὲ τῶν δυνάμεων τούτων, τῆς ἠθικῆς, λέγω, κρίσεως καὶ τοῦ αὐτεξουσίου συγκροτεῖται, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ φιλοσόφου, τοῦτο, ὅπερ ἡμεῖς συνήθως καλοῦμεν νόμον ἢ κανόνα ἔμφυτον¹⁾ τοῦ καλῶς καὶ ὀρθῶς ζῆν²⁾· ἡ ἠθικὴ κρίσις ἔχει πρὸς τὴν ψυχὴν, ὃν λόγον οἱ ὀφθαλμοὶ πρὸς τὸ σῶμα· ἡ παρομοίωσις αὕτη, καίπερ οὐδαμοῦ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου οὕτως ἀκριβῶς, ὡς νῦν ὑφ' ἡμῶν προσάγεται, χρησιμοποιηθεῖσα, ὅμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ οὔτε ἀλλοτριᾶ³⁾ τῆς διανοίας αὐτοῦ, οὔτε πρὸς παράστασιν τοῦ προκειμένου ἀπρόσφορος· ὡς ἴδιον τῶν ὀφθαλμῶν εἶναι τὸ διακρίνειν τὰ λευκὰ καὶ μέλανα, τὸ φῶς καὶ τὸ σκότος, οὕτως τῇ ψυχῇ φύσει προσήκει τὸ διακρίνειν τὰ ἀγαθὰ καὶ κακά⁴⁾. Ὡς δὲ τὰ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ὁρώμενα δὲν εἶναι γεννήματα αὐθαίρετα τῶν ἡμετέρων ὀμμάτων, ἀλλὰ τρόπον τινὰ ἀνταποκρίνονται εἰς τὰ προσπίπτοντα τῇ ἡμετέρᾳ ὁράσει, οὕτω καὶ τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακὰ οὔτε ἀδιάφορα εἶναι οὔτε δόξῃ τῶν ἀνθρώπων μόνον διαφέροντα ἀλλήλων, ἀλλὰ φύσει εἶναι, ὅ,τι φαίνονται ὅτι εἰ-

ναι *) καὶ οἴκοθεν ἐπιζητοῦνται ἢ ἀποφεύγονται †). Ὅθεν καὶ ἡ κακία ἐπεισέρχεται καὶ παρεισδύει οὐχὶ τὸ οἰκεῖον προβαλλομένη ὄνομα, ἀλλὰ περιβεβλημένη τὴν αἴγλην τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἀξίας· καὶ μιμουμένη τὸ ὄντως καλὸν ὑποτάσσει ἑαυτῇ τοὺς χαμαιζήλους καὶ χαμαιπετεῖς τῶν ἀνθρώπων ‡). Ἐπὶ τῆς φυσικῆς ταύτης διακρίσεως τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας στηρίζονται καὶ τὰ παρὰ τοῖς θύραθεν παραγγέλματα περὶ τῶν πρακτέων καὶ φευκτέων, ὅσα φιλόσοφοι καὶ νομοθέται κατὰ λόγον τῶν ὀρθῶν ἐνομοθέτησαν καὶ ἐφιλοσόφησαν §). Οὐδ' ἀντίκειται τούτῳ ἢ κατὰ ἔθνη ποικιλία τῶν ἠθῶν καὶ νόμων, οὐκ ὄντος παρὰ πᾶσι τοῦ αὐτοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, ἀλλὰ παρ' ἄλλοις ἄλλως τούτων νομιζομένων· τὴν διαφωρίαν ταύτην μηχαναῖς τῶν κακῶν δαιμόνων προσελθοῦσαν, ἐλέγχει καὶ αἶρει ¶) ὁ ὀρθὸς λόγος ††). ὡς δὲ οἱ ὀρθότατοι νοσήσαντες δὲν δύνανται νὰ ἐκπληρώσωσι τὸ ἔργον αὐτῶν καλῶς καὶ ὀρθῶς, οὕτω καὶ ὁ λόγος καὶ ἡ κρίσις φθειρόμενα ὑπὸ τῶν ἐπιθυμιῶν καὶ πονηρῶν ἀμιλλῶν ἀποβάλλουσι τὴν ὑγείαν καὶ εὐεξίαν αὐτῶν· καίτοι οὐδὲ τότε αἶρεται παντάπασιν ἡ διάκρισις τῆς χρηστότητος ἀπὸ τῆς φαυλότητος. Ὅθεν οὐδὲν γένος ἀνθρώπων ὑπάρχει ἀγνοοῦν τίνα εἶναι τὰ αἰσχροὶ καὶ φαῦλα· καὶ οἱ ταῦτα δὲ πράττοντες ἔχουσι συνείδησιν ὅτι φαύλως πράττουσιν, εἰ μὴ τινες ἀκαθάρτων πνεύματος πλήρεις καὶ κακῆς ἀνατροφῆς τυχόντες καὶ ὑπὸ ἔθων φαύλων καὶ ἀνοσίων νόμων διαφθαρέντες ἀπόλεσαν τὰς φυσικὰς ἐννοίας, μᾶλλον δὲ ἔσβεσαν ἢ κεκαλυμμένας ἔχουσι †††).

§ 17.

Ὡς ἔχουσι λοιπὸν οἱ ἄνθρωποι ἰδίαν καὶ φύσει τὴν δύναμιν τοῦ διακρίνειν τὸ καλὸν τοῦ αἰσχροῦ, φύσει ὡσαύτως αὐτοῖς προσήκει καὶ ἡ ἰκανότης τοῦ προκρίνειν τὸ μὲν τοῦ δε †)· τὴν διδασκαλίαν ταύτην, ἣν ὁ Ἰουστίνος μεγίστης ἔκρινε σημασίας πρὸς τὸ καλῶς καὶ χρηστῶς ζῆν, ἐφιλοτιμήθη παντὶ τρόπῳ νὰ κατοχυρώσῃ κατὰ τῶν ἐπιθέσεων τῶν ἀντιπάλων. Ἀνασκευάζων τὰς δοξασίας τῶν πιστευόντων τῇ μοίρᾳ ἰσχυρίζεται, ὅτι πᾶσα λογικὴ φύσις εἶναι δεκτικὴ καὶ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας· ἡ ἀποδοχὴ ἢ ἀρνησις τῆς ἀνθρωπίνης ταύτης δυνάμεως συνεπάγεται καὶ τὴν κατάφασιν ἢ ἀπόφασιν τοῦ καταλογισμοῦ καὶ ὑπευθύνου καὶ τῆς ἀνταποδόσεως. Διότι οὐδεὶς θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρῆται ἄξιος ἐνοχῆς ἢ ἐπαίνου, οὔτε παρὰ τῷ Θεῷ οὔτε παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἂν ἦτο ἐκ φύσεως ἀγαθὸς ἢ κακὸς καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ μεταστραφῇ ἐπ' ἀμφοτέρα· αἰρομένης δὲ τῆς ἀξίας καὶ ἐνοχῆς τῶν ἡμετέρων πράξεων συναναιρεῖται καὶ πᾶσα διάκρισις ἀρετῆς καὶ κακίας ἂν μὴ ἐνήργει τις καὶ ἔπραττέ τι ἐκόν, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐγένοντο ἀνάγκη τῆς Εἰμαρμένης. Τοῦτο δ' ὅμως ἀποκρούει καὶ ὁ ὑγιῆς νοῦς καὶ ἡ μαρτυρία τῶν ἀπανταχοῦ τῆς γῆς φιλοσόφων ἢ νομομαθῶν, οἵτινες τῷ ὀρθῷ λόγῳ χρώμενοι προσέγραψαν τὰ πρακτέα καὶ τὰ φευκτέα· ἐκτὸς δὲ τούτου ἂν τὰ πάντα ὑπεῖκον εἰς τὴν ἀνάγκην καὶ τὴν

είμαρμένην, ἀναμφιβόλως δὲν θὰ ἦσαν ἐκόντες οὗτοι μὲν χορητοί, ἐκεῖνοι δὲ φαῦλοι καὶ οὗτοι μὲν μεμπτέοι ἐκεῖνοι δὲ ἐπαινετέοι, διότι ἡ κατάστασις ἢ τοιάδε ἢ τοιάδε θὰ ἐπεβάλετο ἄνωθεν ὑπὸ τῆς Μοίρας οὐδεὶς δὲ θὰ ἠδύνατο νὰ μεταβάλῃ τοιαύτην ἀλλὰ θὰ παρέμενεν αἰεί, ὅ,τι ἄπαξ ὑπῆρξε· Μοῖρα δὲ ἀπαραίτητος καὶ ἀνεξίλαστος, ἀνδύναται νὰ γίνῃ λόγος περὶ τοιαύτης, εἶναι ἡ προσδοκία τῆς κατ' ἀξίαν ἀμοιβῆς τῶν τ' ἀγαθὰ, καὶ τῆς ὀφειλομένης τιμωρίας τῶν τὰ φαῦλα προελομένων· τοῦτο ἀξιοῖ ἢ ἐλευθέρα καὶ ἀκώλυτος δύναμις, ἢ διακρίνουσα τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῶν ἀλόγων²⁾. Αὗται εἶναι αἱ ἀποδείξεις αἱ εἰλημμένα ἐκ τοῦ λόγου καὶ τῆς συμφωνίας τῶν Ἑθνῶν· προστίθησι δὲ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἁγίων Γραφῶν, ὁπόθεν νομίζει, ὅτι περὶ αὐτῶν ἐδιδάχθη καὶ ὁ Πλάτων³⁾· τὴν δὲ σχέσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας πρὸς τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ οὕτως ἐκδέχεται· οἱ ἀνθρώποι δὲν γίνονται ὅποιοι εἶναι διὰ τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὁ Θεὸς προγιγνώσκει ὅποιοί τινες καθόλου οἱ ἀνθρώποι ἔσονται⁴⁾.

§ 18.

Δὲν εἶναι δῆλον, ἀν ὁ νόμος ἢ ὁ κανὼν ἐκεῖνος ὁ ἔμφυτος δύναται νὰ ἐκληφθῇ παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ, καὶ ἄλλως, δηλ. ὡς τις ὁρμὴ τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ ὀρθὸν καὶ ἀγαθόν, ὡς ἔμφυτός τις σπουδὴ καὶ ἔρως τῆς ἀληθείας· ὅσα δὲ περὶ τούτου λέγει οὗτος οὐδὲν ἄλλο δηλοῦσιν ἢ δύναμιν λογικὴν τοῦ διακρίνειν τὰ καλὰ τῶν αἰσχροῶν καὶ τὴν ἱκανότητα τοῦ εἶναι καλῶς ζῆν· οὐδ' ὀλίγον διαφέρουσι ταῦτα ἀπ' ἀλλήλων· διότι ἄλλο τό· ὁρμὴ καὶ φορᾶ τῆς ψυχῆς φέρεσθαι πρὸς τὴν ἀρετὴν καὶ ἄλλο τὸ δύνασθαι διακρίνειν μόνον τὸ ἀγαθὸν καὶ προτιμᾶν τοῦ αἰσχροῦ. Ὁ νόμος οὗτος εἶναι ἀδρανὴς τις, καὶ ὡς εἶπεῖν, ἄψυχος κανὼν τοῦ καλῶς ζῆν, διαφέρων τοῦ γραπτοῦ νόμου κατὰ τοῦτο, ὅτι εἶναι ἐγγεγραμμένος ἐν τῇ καρδίᾳ καὶ ὄχι ἐν πίναξιν εὐθραύστοις· ἐκεῖνος εἶναι κίνησις τις φυσικὴ παρέχουσα οἶονεὶ τὴν ζωτικὴν ἰσχὺν πρὸς τὸ καλῶς πράττειν. Τοῦ ζητήματος τούτου οὐδαμοῦ, ὡς ἐλέχθη, ἐπιλαμβάνεται¹⁾ ὁ Ἰουστίνος, μὴ δοθείσης εἰς αὐτὸν πρὸς τοῦτο αἰτίας τινὸς ἢ εὐκαιρίας· ὅτι δ' ὅμως ἡ γνώμη αὕτη δὲν ὑπῆρξεν ἀλλοτρία τῆς διανοίας τοῦ φιλοσόφου, μεγίστη μοι φαίνεται ἀπόδειξις ἢ ἐν τῷ αὐτῷ γένει κατάταξις τοῦ ἀληθοῦς καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ ἢ ἐξίσωσις αὐτῶν πρὸς ἀλληλα ὥστε νὰ φαίνωνται δίδυμα τοῦ λόγου ἔκγονα. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι ἀναμφίβολον, ὅτι ὁ Ἰουστ. παρὰ τὰς ἐμφύτους ἐννοίας²⁾ προσένειμε τοῖς ἀνθρώποις καὶ φιλομάθειαν καὶ σπουδὴν τινὰ καὶ ἔφεσιν τῆς ἀληθείας οὐχὶ δικαίως θάπηρνεῖτό τις εἰς αὐτὸν τὴν γνώμην, ὅτι οἱ ἀνθρώποι φύσει εἰσὶ καὶ τοῦ καλῶς ζῆν ἐπιθυμητικοὶ καὶ σπουδασταί, ἐὰν μὴ μόνον διαφθαρεῶσι τέλεον ὑπὸ τῶν ἡδονῶν καὶ τῶν πονηρῶν τῆς ψυχῆς ἀμιλλῶν. Ἐνισχύουσι τοῦτο καὶ τὰ ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένα, ἔστω καὶ ἐν παρόδῳ, περὶ τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἀδημονίας αὐτῆς· διότι καίτοι ἢ τῆς ψυχῆς γαλήνη ἢ ταραχὴ

τούτου δὲν ἀμφιβάλλω¹⁰), τὰς λέξεις ἐκεῖνας ἐκδέχομαι ἐφ' ἧς εἶπον ἐννοίας καὶ δὲν συμφωνῶ οὔτε τοῖς διαβλέπουσιν ἐν ταῖς λέξ. δηλουμένην¹⁰) τὴν ὑπόνοιαν τῶν Ἰουδαίων περὶ μοιχείας οὔτε τῷ Semisch (καὶ Otto ἐν τῇ 1η ἐκδόσ.), ὅστις παραγόμενος ἐκ τοῦ βιβλ. περὶ ἀναστάσεως (κεφ. 3) τὸ δίχα ἁμαρτίας ἀναφέρει εἰς τὴν προᾶξιν τῆς γεννήσεως, εἰς τὴν συνουσίαν τῶν γεννητόρων, καθόσον δηλ. ἐν τῇ γεννήσει διακρίνεται κακὴ τις ἐπιθυμία· ἢ φαυλότης τῆς ἐπιθυμίας ἐν τῇ γεννήσει, γνώμη καθ' ἑαυτὴν ἀπροσδιόνυσος ἀδίκως δὲ ἀποδιδομένη τῷ Ἰουστίνῳ, καὶ σφόδρα ἀφίσταται τῆς συναφείας τοῦ ἡμ. χωρίου καὶ ἀστήρικτος εἶναι. Πρὸς δέ, ὅπουδῆποτε ἀναφέρει περὶ τούτου ὁ Ἰουστίνος, τὴν μὴ ἐκ τῆς ἐνώσεως γονέων γέννησιν τοῦ Χριστοῦ δικαιολογεῖ οὐχὶ διὰ τὸ εἶναι τὴν ἐνωσιν ταύτην φαύλην ἀλλὰ διὰ τὸ προσελθεῖν τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ οὐχὶ ἐκ σπέρματος ἀνθρώπου, ἀλλ' ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ¹¹). Ἐπειδὴ λοιπὸν οὐδαμοῦ ἄλλοθι τοιοῦτόν τι λέγει, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι τὰς λέξεις ἐκεῖνας οὐχὶ ἄνευ ἐμφάσεως παρεθήκε. Τί δὲ αὐταὶ δηλοῦσι, σαφέστατα καταφαίνεται ἐκ τῆς σειρᾶς τοῦ λόγου· ἡ δύναμις τῆς ἀποδείξεως εἶναι αὕτη: ἂν οἱ τῇ ἁμαρτία ἐνεχόμενοι ἄνθρωποι μῆτε πρὸ τοῦ Ἀβραάμ τῆς περιτομῆς, μῆτε πρὸ τοῦ Μωϋσέως, σαββατισμοῦ καὶ δώρων καὶ θυσιῶν ἐχρηζον, πολλῶ ὀλιγώτερον μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Χριστοῦ, διότι, αὐτὸς ἐγεννήθη διὰ τῆς παρθένου ἐλεύθερος πάσης κηλίδος καὶ ἀκήρατος καὶ διὰ τοῦ παραγίου καὶ ἄγνοῦ αὐτοῦ αἵματος ἐκάθηρε καὶ ἐξήγγισε τὰς ἁμαρτίας τῶν ἀνθρώπων¹²). Ἐκ τούτων, ἂν μὴ σφόδρα ἀπομακρύνονται τοῦ ἀληθοῦς, συνάγεται τί ὁ Ἰουστίνος περὶ τοῦ ἡμ. ζητήματος ἐφρόνει· ὥφειλε δηλ. ὁ τὸ ἀνθρώπινον γένος ἐξαγοράσας καὶ ἀγνίσας νὰ εἶναι ἀκηλίδωτος καὶ ἀμίαντος καὶ πάσης ἁμαρτίας ἀνέπαφος καὶ ἀθικτος· ἐπειδὴ δὲ τὴν ἀγνότητα καὶ καθαρότητα ταύτην δὲν ἠδύνατο νὰ ἔχη, ἂν ἡ γέννησις αὐτοῦ ἦτο ἢ συνήθης, ἢ ἐξ ἀνθρωπίνου δηλ. σπέρματος, ἐγεννήθη κατὰ τρόπον θαυμαστόν, ἐκ τῆς θείας δυνάμεως, καθαρὸς παντὸς ἁμαρτήματος, ὅπερ διὰ τοῦ σπέρματος καὶ τοῦ αἵματος τῶν γεννητόρων μεταβιβάζεται εἰς τὰ τέκνα¹³).

§ 20.

Ἀναγκαῖον κρίνω νὰ ὑπομνήσω τὸ ἄνω λεχθέν, ὅτι ὁ Ἰουστίνος μᾶλλον ἀμυδρὰν ἢ ἀπηκριβωμένην γνῶσιν περὶ τούτου εἶχεν, ἐπαναπαυόμενος εἰς τοὺς λόγους τοῦ Ἀποστόλου καὶ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐκκλησίας καὶ οὐδεμίαν ἐξ ἀμφισβητήσεώς τινος λαβὼν ἀφορμὴν τῆς ἐπιμελεστέρας ἐρεῦνης καὶ τοῦ καθορισμοῦ τούτων· τὸ αὐτὸ δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τοῦ ζητήματος τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος οὗ ἄνω ἀκροθιγῶς ἠψάμην· διότι καίτοι κατὰ περίστασιν καὶ τυχαίως περὶ τούτου λόγον ποιεῖται ὅμως ἐξ ἐνδείξεών τινων καὶ τεκμηρίων εὐχερῶς συνάγεται τί περὶ τούτου ἐπίστευε. Ἐν πρώτοις ὁ Ἰουστίνος σφοδρὸς τῶν Γνωστικῶν πολέμιος δὲν ἠδύνατο νὰ ποδέχεται, ὅτι ἢ

ἀνθρωπίνη φύσις ἦτο ἀπ' ἀρχῆς πονηρὰ καὶ κακὴ καὶ ὅτι παρορμη-
σεις πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἐνυπῆρχον ἤδη ἐξ ἀρχῆς ἐν τε τῷ σώματι καὶ
τῇ ψυχῇ· διότι ὁ φιλόσοφος ἦτο ἔμπειρος τῆς περὶ τῶν πραγμάτων
τούτων διδασκαλίας τῶν ἁγίων Γραφῶν καὶ μετὰ ζήλου κατακολουθεῖ²⁾
τοῖς ἴχνεσιν αὐτῶν καὶ οὐχ ἅπαξ διακηρύσσει, ὅτι οἱ πρῶτοι ἀνθρω-
ποι ἐξηπατήθησαν ὑπὸ τοῦ ὄφεως ἢ τοῦ διαβόλου, παρέβησαν τὴν
θεῖαν ἐντολὴν καὶ ἐνταῦθα ἔσχε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἢ ἀπειθεία καὶ
ἀπάτη³⁾). Τὸ δὲ ἁμαρτήμα τοῦτο καταλογίζεται κατὰ τὸν Ἰουστίνον τῷ
ἀνθρωπίνῳ γένει οὐδαμῶς ὑπὸ ταύτην τὴν ἐννοίαν : ὅτι δηλ. ὁ Θεὸς
ἐνεκα τῆς ἀπειθείας τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Ἐῦας κατέστησεν ἐνόχους
ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, ἐν συνόλῳ τε καὶ κατ' ἄτομα καὶ ὅτι ποιῶς
παρ' αὐτῶν ἐζήτησεν ἄλλοτρίου ἁμαρτήματος· πολλῶ μᾶλλον αὕτη
εἶναι ὄλως ἄλλοτρία τοῦ Ἰουστίνου, ἐπανειλημμένως κηρῦσσοντος,
ὅτι ἕκαστος κριθήσεται⁴⁾ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· οὔτε ἀποδεικνύουσί τι
τὰ ὑπὲρ τῆς γνώμης ταύτης προσαγόμενα χωρία, οὔτε τὰ τοῦ Διαλ.
(κ. 41, 43) οὔτε τὸ τοῦ αὐτοῦ βιβλίου (κ. 95)⁵⁾ ὅπου ὁ λόγος περὶ
τῶν ὑπὸ τῶν καθ' ἕκαστα ἀτόμων διαπραττομένων πλημμελημάτων,
οὔτε τὸ διαβόητον ἐκεῖνο τῆς πρώτης Ἀπολ. (κ. 61) : καὶ λόγον δὲ
εἰς τοῦτο παρὰ τῶν ἀποστόλων ἐμάθομεν τούτου· ἐπειδὴ τὴν πρώτην
γένεσιν ἡμῶν ἀγνοοῦντες κατ' ἀνάγκην γεγεννημένα ἐξ ἕγρᾶς σπορᾶς
κατὰ μίξιν τῶν γονέων πρὸς ἀλλήλους καὶ ἐν ἔθεισι φαύλοις καὶ πο-
νηραῖς ἀναστροφαῖς γεγόναμεν, ὅπως μὴ ἀνάγκης τέκνα μηδὲ ἀγνοίας
μένωμεν, ἀλλὰ προαιρέσεως καὶ ἐπιστήμης ἀφέσεώς τε ἁμαρτιῶν
ὑπὲρ ὧν προημάρομεν τύχωμεν, ἐν τῷ ὕδατι ἐπονομάζεται τῷ ἐλο-
μένῳ ἀναγεννηθῆναι καὶ μετανοήσαντι ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις τὸ τοῦ
πατρὸς τῶν ὄλων καὶ δεσπότη Θεοῦ ὄνομα. Καὶ ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ
ὁ φιλόσοφος συνωδᾷ τῇ περὶ ἐλευθερίας διδασκαλίᾳ αὐτοῦ εἰς τὴν
πρώτην κατὰ σάρκα γέννησιν ἡμῶν, ὅτε γεννώμεθα ἄνευ τῆς ἡμετέ-
ρας γνώσεως καὶ θελήσεως (τέκνα ἀγνοίας καὶ ἀνάγκης)⁶⁾ ἀντιτίθῃσι
τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν, καθ' ἣν διὰ τῆς πίστεως καὶ τῆς μετα-
νοίας ἐκόντες καὶ εἰδότες ἀναγεννώμεθα (τέκνα προαιρέσεως καὶ ἐπι-
στήμης). Τὰ δὲ ἀφιέμενα κατὰ τὸ βάπτισμα ἁμαρτήματα εἶναι τὰ πρὸ
τῆς μετανοίας καὶ ἐπιστροφῆς πλημμεληθέντα (καὶ ἐν ἔθεισι φαύλοις
καὶ πονηραῖς ἀναστροφαῖς γεγόναμεν = ἀφέσεις ἁμαρτιῶν ὑπὲρ ὧν
προημάρομεν = μετανοήσαντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις⁷⁾).

§ 21.

Ἡ γνώμη, καθ' ἣν ἡ πρωτόγονος ἀνθρωπίνη φύσις μολυνθεῖσα
καὶ διαστραφεῖσα ὑπὸ τῆς ἁμαρτίας καὶ τῆς ἀπειθείας τῶν πρωτο-
πλάστων καὶ τῷ φυσικῷ ὑπαχθεῖσα θανάτῳ ἐγένετο διὰ τὴν αὔξησιν
καὶ ἐπέκτασιν τοῦ γένους αἰτία καὶ τῆς εἰς τὴν ἁμαρτίαν ῥοπῆς καὶ
τῆς φθορᾶς καὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου ὄλου τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, δὲν
εἶναι μὲν ἄλλοτρία τοῦ Ἰουστίνου, οὐδαμοῦ ὅμως παρ' αὐτῷ ἀπαντᾷ

οὕτω διατετυπωμένη οὐδ' ἐν αὐτῷ τῷ πολλάς ἀμφισβητήσεις παρασχόντι χωρίῳ, ὅπερ ἐνταῦθα παρατίθεται· «οὐδὲ τὸ γεννηθῆναι αὐτὸν καὶ σταυρωθῆναι ὡς ἐνδείης τούτων ὑπέμεινεν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων, ὃ ἀπὸ τοῦ Ἄδὰμ ὑπὸ θάνατον καὶ πλάνην τὴν τοῦ ὄφους ἐπεπτώκει, παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν ἕκαστον αὐτῶν πονηρευσαμένον· βουλόμενος γὰρ τούτους ἐν ἐλευθέρῳ προαιρέσει καὶ αὐτεξουσίους τοὺς τε ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὁ Θεὸς πρᾶττειν ὅσα ἕκαστον ἐνεδυνάμωσε δύνασθαι ποιεῖν, ἐποίησεν, εἰ μὲν τὰ εὐάρεστα αὐτῷ αἴροιντο, καὶ ἀφθάρτους καὶ ἀτιμωρήτους αὐτοὺς τηρῆσαι· ἐὰν δὲ πονηρεύωνται, ὡς αὐτῷ δοκεῖ ἕκαστον κολάζειν» (Διαλ. κ. 88)— διότι ἡ ὅλη συνάφεια τοῦ λόγου (ἵνα ἄλλα χωρία παρόμοια παραλίπω²) δεικνύει, ὅτι ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ πρόκειται περὶ τοῦ αὐτεξουσίου αἰ δὲ προθέσεις, ἀπὸ καὶ παρὰ οὐκ ἄλλως ἐκδεκτέαι ἢ ὡς σημαίνουσαι ἢ μὲν πρώτη τὴν χρονικὴν ἀφετηρίαν (=inde ab), ἢ δὲ δευτέρα τὴν αἰτίαν (=propter)· ὁ δὲ νοῦς τοῦ χωρίου εἶναι ὁ ἑξῆς: τὸ ἀνθρώπινον γένος ἤδη ἀπὸ τοῦ Ἄδὰμ ἐπέπεσεν εἰς τὸν θάνατον καὶ τὴν ἀπάτην τοῦ ὄφους, ἐνὸς ἕκαστου κακῶς καὶ φαύλως διαγροντός καὶ πρᾶττοντος ἐξ οἰκείας ἐνοχῆς³). Ὅτι τὸ προπατορικὸν ἁμάρτημα ὃ Ἰουστίνος δὲν λαμβάνει ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς εὐθύνης καὶ τοῦ καταλογισμοῦ τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ τὸ ἄνω καὶ ἄλλα παραπλήσια χωρία· διαφέρει τὸ πρᾶγμα ἂν δι' αὐτοῦ νοῆται ἢ φαύλη καὶ ἁμαρτωλὴ γένεσις καὶ ἀρχή· διότι, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ φιλοσόφου, ἐκεῖ ὑπάρχει ἁμαρτία καὶ πονηρία ὅπου καὶ ἐλευθέρῳ ἐνέργεια. Ἄλλ' ὅμως καὶ ἐν τῷ ἡμ. χωρίῳ (ὑπὲρ τοῦ γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων) καὶ ἀλλαχοῦ λέγεται, ὅτι ὁ Χριστὸς ἦλθεν, ὅπως ἀποκαθάρῃ καὶ ἐξαγνίσῃ τὰ ἐν γνώσει καὶ ἐλευθέρως πλημμεληθέντα. Ὅθεν ἡ ἁμαρτωλὸς γένεσις, ὡς οὐδαμοῦ παρ' αὐτῷ ἀπαντᾷ διὰ πλειόνων ἐρμηνευομένη καὶ διατυπουμένη οὕτως κατ' οὐδένα τρόπον ἀντιτίθεται εἰς τοιαῦτα χωρία. Ἄλλὰ καὶ ἡ μνεία τοῦ Ἄδὰμ καὶ τῆς Εὕας καὶ ἡ συχνὴ ἀναφορὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἁμαρτίας εἰς τὴν ἀπειθείαν αὐτῶν καὶ δὴ λόγοι τοιοῦτοι (Διαλ. κ. 100): παρθένος γὰρ οὕσα Εὕα καὶ ἀφύθορος τὸν λόγον τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφους συλλαβοῦσα παρακοὴν καὶ θάνατον ἔτεκεν. Ταῦτα πάντα θὰ ἦταν κενὸς ὄχλος λέξεων ἂν ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Ἰουστίνου μὴ ὑπῆρχε μηδεμία ἄλλη διάκρισις, μεταξύ τῆς πράξεως τῶν πρωτοπλάστων καὶ τῆς θέσεως τῶν ἀπογόνων, εἰ μὴ τυχὸν ἢ τοῦ κακοῦ παραδείγματος⁴).

§ 22.

Τὴν εἰκασίαν ταύτην καθίστησι πιθανωτέραν ἢ γνώμη τοῦ Ἰουστίνου περὶ τοῦ θανάτου, ὃν ἐκδέχεται καὶ ἐν στενοτέρῳ καὶ ἐν εὐρουτέρῳ ἐννοίᾳ· καὶ κατ' ἐκείνην μὲν ἐννοεῖ τὸν φυσικὸν θάνατον, τὴν διάλυσιν τοῦ φθαρτοῦ σώματος, κατὰ ταύτην δέ: τὸν ὀλεθρον καὶ τὴν ἐκμηδένισιν· καὶ ἐκεῖνος μὲν εἶναι ἢ κοινὴ πᾶσι καὶ ἐσχάτη τῆς φύσεως ἀνάγκη, ὡς

πολλάκις λέγει ὁ φιλόσοφος¹⁾, ὡς πρὸς τοῦτον δὲ ὑπομνηστέον, ὅσα ἄνω περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς διελάβομεν (§ 7). Δηλονότι ἡ ἀθανασία προσιδιάζει φύσει μόνῳ τῷ δημιουργῷ, τοῖς δὲ ἄλλοις δημιουργήμασι φύσει πάλιν προσήκει ἡ γέννησις καὶ ἡ φθορά. Τοῦτο δὲ ἰσχύει οὐ μόνον περὶ τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ψυχῆς τῶν ἀνθρώπων καὶ καθόλου περὶ πάσης λογικῆς φύσεως, δημιουργηθείσης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, διότι ὡς ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἔσχον οὕτω καὶ τέλος τοῦτου ἔσται αὐτοῖς. Τὴν ἀρχὴν λοιπὸν αἱ ψυχαὶ δὲν ἦσαν οὔτε θνηταὶ οὔτε ἀθάνατοι, ἀλλ' ἠδύναντο νὰ ᾧσιν ἀμρότερα κατὰ τὴν θείαν βούλησιν. Ἄλλ' ὅμως ἡ θεία βούλησις δὲν ἐνεργεῖ ἀνθαιρέτως καὶ κατ' ἀρέσκειαν ἀλλ' ἐδώρησεν εἰς τὰς ψυχὰς τὴν ἀθανασίαν ὅπως τηρῶσιν αὐταὶ τὰς ἐντολάς αὐτοῦ²⁾: εἰ δὲ μή, ἐπ' αὐτῷ κεῖται ἡ τύχη τῶν ἁμαρτανόντων καὶ ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐξαρτᾶται τὸ εἶναι ταύτης καὶ κολάζεσθαι εἴ τ' ἂν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς θέλη³⁾. Θέλει ὅμως τὴν αἰωνίαν αὐτῶν τιμωρίαν. Ὡς λοιπὸν τῶν ἀσεβῶν ἡ ἀθλία τύχη καὶ ἀπώλεια ἐπὶ τῷ Θεῷ κεῖται, οὕτω τοῦναντίον καὶ τῶν εὐσεβῶν ἡ ἀθανασία εἶναι βεβαία καὶ ἀσφαλής, διότι οὗτοι παρέμειναν ὄντες ἐν ἡ καταστάσει εἶχοι λάβει ταύτην. Ὅθεν ἡ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ταύτης προερχομένη ἀθλία τῶν ἀσεβῶν τύχη, ἅτε ἐκ διαμέτρου ἀντίθετος πρὸς τὴν ἀσφαλῆ καὶ σταθερὰν αἰωνιότητα καὶ εὐδαιμονίαν τῶν χρηστῶν μᾶλλον αἰώνιος θάνατος παρὰ ἀθανασία ὀνομαστέα, ὡς παρὰ τοῖς ἄλλοις⁴⁾ οὕτω καὶ παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ χαρακτηρίζεται *ἰδίᾳ καὶ κυρίως* διὰ τῆς λέξ. *θάνατος*⁵⁾, ὅπουδῆποτε γίνεται λόγος εἴτε περὶ δι' οἰκείαν ἐνοχὴν εἰς θάνατον ἐμπίπτειν⁶⁾ εἴτε περὶ τῆς μετὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐλευθερώσεως ὄλων τῶν εὐσεβῶν καὶ ἀληθῶν χριστιανῶν ἐς αἰὲν ἀπὸ τοῦ θανάτου καὶ περὶ τῆς ἐν ἀθανασίᾳ, ἀφθαρσίᾳ, ἀπαθείᾳ συνουσίᾳ, ἀλυπία κλπ. μελλούσης αὐτῶν ζωῆς⁷⁾.

§ 23.

Εἶπον *ἰδίᾳ καὶ κυρίως*, διότι ἐγὼ τοῦλάχιστον ἐκ τῆς ἐννοίας τοῦ θανάτου κατὰ Ἰουστίνον, δὲν θὰ ἐξήρουν τὸν ἀληθῆ καὶ ὡς εἶπεῖν, οὐσιαστικὸν θάνατον. Πρῶτον διότι, καίτοι οἱ κακοὶ παύουσιν ἐντελῶς ὑφιστάμενοι, ὅμως ἡ ἀθανασία αὐτῶν εἶναι ἀβεβαία καὶ οἶονεὶ μετέωρος, ἐν ᾧ τῶν εὐσεβῶν ἡ αἰωνιότης καὶ βεβαία εἶναι καὶ ἀναπόβλητος¹⁾: οὐ μὴν ἀλλὰ αὐτὸ τοῦτο τὸ τοὺς ἀσεβεῖς μὴ ὄλους ἀπόλλυσθαι θεωρῶ πολὺ σπουδαῖον πρὸς πίστωσιν τῆς γνώμης ταύτης, διότι αὐτοὶ καθ' ἑαυτοὺς θὰ ἀπόλλυντο καὶ ἐμηδενίζοντο, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἠθέλησεν εἶναι αὐτοὺς καὶ κολάζεσθαι· δευτέρον διότι ἡ ὁμοιότης τῆς ἐκθέσεως τοῦ Ἰουστίνου πρὸς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Παύλου περὶ ἀναστάσεως καὶ τῆς καταλύσεως τοῦ θανάτου μετὰ τὴν δευτέραν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, εἶναι ὁμοιότης φανερά καὶ οὐδεμίαν καταλείπουσα ἀμφιβολίαν περὶ τῆς ταυτοσήμου αὐτῶν ἐννοίας. Ἰκανὴ²⁾ ἡ παράθεσις ὀλίγων ἐκ τῶν πολλῶν (1 Ἄπ. κ. 63): διὰ παρθένου ἀνθρώπου γενέ-

μενος κατὰ τὴν τοῦ πατρὸς βουλήν ὑπὲρ σωτηρίας τῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ ἐξουθενωθῆναι καὶ παθεῖν ὑπέμεινεν, ἵνα ἀποθαρῶν καὶ ἀναστὰς νικήσῃ τὸν θάνατον· ὁμοίως Διαλ. κ. 43: ὁ τοῦ Θεοῦ υἱός, ὃς καὶ πρὸ ἑωσφόρου καὶ σελήνης ἦν καὶ διὰ τῆς παρθένου ταύτης τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Δαυὶδ γεννηθῆναι σαροποιηθεὶς ὑπέμεινεν, ἵνα διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης ὁ πονηρευσάμενος τὴν ἀρχὴν ὄφθῃ καὶ οἱ ἐξομοιωθέντες αὐτῷ ἄγγελοι καταλθῶσι καὶ ὁ θάνατος καταφρονηθῇ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ ἀπὸ τῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ εὐαρέστως ζώντων πάσῃται τέλος, ἵσπερον μηκέτι ὄψῃ, ὅταν οἱ μὲν εἰς κρίσιν καὶ καταδίκην τοῦ πυρὸς ἀπαύστως κολάζεσθαι πεμφθῶσιν, οἱ δὲ ἐν ἀπαθείᾳ καὶ ἀφθαρσίᾳ καὶ ἀλυπία καὶ ἀθανασία συνῶσιν³⁾). Ἐν τοῖς χωρίοις τούτοις ἐπικρατεῖ ἡ ἔννοια τοῦ ἀληθοῦς καὶ πραγματικοῦ θανάτου· ἄλλως ἐν ἄλλῃ πρὸς τὸν Παῦλον ὁμοιότητι⁴⁾, ἐν τῇ συγκρίσει τοῦ Ἀδάμ καὶ τοῦ Χριστοῦ⁵⁾, μετὴν διαφορὰν μόνον ὅτι παρὰ τῷ Ἰουστίνῳ παραβάλλεται ἡ ἐνέργεια τῶν γυναικῶν διὰ τῶν ἐξῆς (Διαλ. κ. 100): καὶ υἱὸν Θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες καὶ υἱὸν αὐτὸν λέγοντες νενοήκαμεν ὄντα καὶ πρὸ πάντων ποιημάτων . . . καὶ διὰ τῆς παρθένου ἀνθρώπον γεγονέναι, ἵνα καὶ δι' ἧς ὁδοῦ ἢ ἀπὸ τοῦ ὄφθῃ παρακοῇ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ καὶ κατάλυσιν λάβῃ. Παρθένος γὰρ οὖσα Εὐὰ καὶ ἀφθορος, τὸν λόγον τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφθῃ συλλαβοῦσα, παρακοῇ καὶ θάνατον ἔτεκε· πίστιν δὲ καὶ χαρὰν λαβοῦσα Μαρία ἡ παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ Γαβριὴλ Ἀγγέλου . . . ἀπεκρίνατο· γένοιτό μου κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ διὰ ταύτης γεγέννηται οὕτως . . . δι' οὗ ὁ Θεὸς τὸν τε ὄφθῃ καὶ τοὺς ὁμοιωθέντας ἄγγελους καὶ ἀνθρώπους καταλύει, ἀπαλλαγὴν δὲ τοῦ θανάτου τοῖς μεταγινώσκουσιν ἀπὸ τῶν φάουλων καὶ πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν ἐργάζεται⁶⁾).

Σημειώσεις.

§ 16. 1) 2 Ἀπ. κ. 2, ὁ τῆς φύσεως νόμος.

2) 1 Ἀπ. κ. 28: καὶ τὴν ἀρχὴν νοερόν καὶ δυνάμενον αἰρεῖσθαι τὰ ληθῆ καὶ εὐπράττειν (οὐχὶ ἐφ' ἧς παρὰ τοῖς κλασικοῖς σημ. τὸ ἀντίθ. κακῶς πρᾶττειν Διαλ. 12.17) τὸ γένος τὸ ἀνθρώπινον πεποίηκεν, ὥστε ἀναπολόγητον εἶναι τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις παρὰ τῷ θεῷ· λογικοὶ γὰρ καὶ θεωρητικοὶ γεγέννηται· αὐτόθι κ. 10: ὁν τρόπον γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντας ἐποίησες τὸν αὐτὸν ἡγούμεθα τρόπον διὰ τὸ ἐλέσθαι τοὺς αἰρουμένους τὰ αὐτῷ ἀρεστὰ καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας καταξιωθῆναι· τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν γενέσθαι οὐχ ἡμέτερον ἦν· τὸ ἐξακολουθεῖσαι οἷς φίλον αὐτῷ αἰρουμένους δι' ὧν ἐδωρήσατο λογικῶν δυνάμεων πείθει τε καὶ εἰς πίστιν ἄγει.

3) πρβλ. Διαλ. κ. 4-κ. 69. - κ. 134 Λείας ἀσθενεῖς ἦσαν οἱ ὀφθαλμοὶ· καὶ γὰρ ὑμῶν οἱ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοί.

4) 2 Ἀπολ. κ. 14: διὰ τὸ ἐν τῇ φύσει τῇ τῶν ἀνθρώπων εἶναι τὸ γνωριστικὸν καλοῦ καὶ αἰσχροῦ.

5) 2 'Απολ. κ. 3. ὅπου καταφέρεται κατὰ τοῦ κυνικοῦ φιλοσόφου Κρίσκεντος τοῦ φιλοσόφου καὶ φιλοκόμπου: «ἀδύνατον δὲ κυνικῶ ἀδιάφορον τὸ τέλος προελομένῳ, τὸ ἀγαθὸν εἰδέναί, πλὴν ἀδιαφορίας».

6) πρβλ. 1 'Απ κ. 28, κ. 43: ἢ ἐκεῖνο δόξαι ἀληθὲς εἶναι, ὅτι οὐδὲν ἐστὶν ἀρετὴ οὐδὲ κακία, ἀλλὰ δόξη μόνον ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ νομίζεται· ἢ περ, ὡς δείκνυσιν ὁ ἀληθὴς λόγος, μεγίστη ἀσέβεια καὶ ἀδικία ἐστίν. Ὁμοίως 2 'Απ. κ. 7: ἢ μηδὲν εἶναι κακίαν μηδὲ ἀρετήν· ὅπερ καὶ παρὰ πᾶσαν σῶφρονα ἔννοιαν καὶ λόγον καὶ νοῦν ἐστίν.

7) 2 'Απ. κ. 9 ἐνθα ἐλέγχει τὴν γνώμην τῶν ἀντιθέτων, ὡσεὶ ἐκ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας περὶ τῆς αἰωνίας κολάσεως τῶν ἀσεβῶν συνάγεται ὅτι ἢ ἀρετὴ δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἐπιθυμητὴ καὶ ἀρεστή, ἀλλὰ διὰ τὸν φόβον: ἵνα δὲ μή τις εἴπῃ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τῶν νομιζομένων φιλοσόφων, ὅτι κόμπου καὶ φρόνητρά ἐστι τὰ λεγόμενα ὑφ' ἡμῶν, ὅτι κολάζονται ἐν αἰωνίῳ πυρὶ οἱ ἀδικοί, καὶ διὰ φόβον, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ καλὸν εἶναι καὶ ἀρεστὸν ἐναρέτως βιοῦν τοὺς ἀνθρώπους ἀξιούμεν, βραχυπετῶς πρὸς τοῦτο ἀποκρινοῦμαι, ὅτι εἰμὴ τοῦτό ἐστιν, οὔτε ἔστι Θεός, ἢ εἰ ἔστι, οὐ μέλει αὐτῷ τῶν ἀνθρώπων καὶ οὐδὲν ἐστὶν ἀρετὴ οὐδὲ κακία». Ἡ δύναμις τῆς ἀποδείξεως, ὡς καὶ τὰ ἐπόμενα δηλοῦσιν, εἶναι αὐτή: διὰ τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας οὐ μόνον δὲν αἴρεται ἢ ἀξία τῆς ἀρετῆς ἀλλ' ἔτι μᾶλλον ἐνισχύεται καὶ βεβαιοῦται· διότι ἂν ἤρετο ἢ ἀνταπόδοσις θὰ ἤρετο καὶ ἢ διακρίσις τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς κακίας καὶ πάντα τὰ ἀνθρώπινα θὰ διεῖπεν ἢ τύχη καὶ ἢ περίστασις· ἀλλὰ πιστοποιεῖ τὴν γνώμην τοῦ Ἰουστ. μάλιστα τόδε τὸ χωρίον 1 'Απολ. κ. 12: εἰ δὲ ἔμαθον καὶ ἐπείσθησαν θεὸν ἀδύνατον εἶναι λαθεῖν τι... καὶ ἂν διὰ τὰ ἐπικείμενα ἐκ παντὸς τρόπου κόσμιοι ἦσαν.

8) 2 'Απολ. κ. 11 ὅπου μετὰ τὴν παράθεσιν τοῦ μύθου τοῦ Ξενοφοντείου Ἡρακλέους ('Απομνημ. II, 1, 21) ἐπιφέρει τάδε: ἢ γὰρ κακία, πρόβλημα ἑαυτῆς τῶν πράξεων τὰ προσόντα τῇ ἀρετῇ καὶ ὄντως ὄντα καλὰ διὰ μιμήσεως ἀφθάρτων περιβαλλομένη... δουλαγωγεῖ τοὺς χαμαιτεπεῖς τῶν ἀνθρώπων, τὰ προσόντα αὐτῇ φαῦλα τῇ ἀρετῇ περιθεῖσα.

9) 2 'Απολ. κ. 7. κ. 9.

10) τὸν ὀρθὸν λόγον ἐνταῦθα ἐκδέχομαι ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου.

11) 2 'Απολ. κ. 9. Ἐὰν δέ τις τοὺς διαφόρους νόμους τῶν ἀνθρώπων προβάληται λέγων, ὅτι παρ' οἷς μὲν ἀνθρώποις τάδε καλὰ, τάδε αἰσχρὰ νομίζεται, παρ' ἄλλοις δὲ τὰ παρ' ἐκείνοις αἰσχρὰ καλὰ καὶ τὰ καλὰ αἰσχρὰ νομίζεται, ἀκούέτω καὶ εἰς τοῦτο λεγομένων καὶ νόμους διατάξασθαι, τῇ ἑαυτῶν κακίᾳ ὁμοίους τοὺς πονηροὺς ἀγγέλους ἐπιστάμεθα, οἷς χαίρουσιν οἱ ὅμοιοι γενόμενοι ἀνθρωποὶ καὶ ὀρθὸς λόγος παρελθὼν οὐ πάσας δόξας, οὐδὲ πάντα δόγματα καλὰ ἀποδείκνυσιν, ἀλλὰ τὰ μὲν φαῦλα, τὰ δὲ ἀγαθὰ.

12) Διάλ. κ. 93: τὰ γὰρ αἰεὶ καὶ δι' ὅλου δίκαια καὶ πᾶσαν δικαιοσύνην παρέχει (θεὸς) ἐν παντὶ γένει ἀνθρώπων, καὶ ἔστι πᾶν γένος γνωρίζον, ὅτι μοιχεία κακὸν καὶ πορνεία καὶ ἀνδροφονία καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Καὶ ἂν τις πράττωσιν αὐτά, ἀλλ' οὐν γε, τοῦ ἐπίστασθαι ἀδικοῦντες, ὅταν πράττωσι ταῦτα

οὐκ ἀπηλλαγμένοι εἰσὶ, πλὴν ὅσοι [ὑπὸ] ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπεφορη-
 μένοι καὶ (ὑπὸ) ἀνατροφῆς (ἐνταῦθα μεταφέρω τὴν πρόθεσιν ὑπὸ ἀπὸ τῆς
 πρώτης θέσεως) καὶ ἐθνῶν φαύλων καὶ νόμων πονηρῶν διαφθαρέντες τὰς
 φυσικὰς ἐννοίας ἀπόλεσαν, μᾶλλον δὲ ἔσβεσαν ἢ ἐπεσχημένας ἔχουσιν (πρβλ.
 πρὸς Ρωμ. 1, 18). Ἴδειν γὰρ ἐστὶ καὶ τοῦς τοιούτους μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν βου-
 λομένους, ἅπερ αὐτοὶ τοῦς ἄλλους διατιθέασι καὶ ἐν συνειδήσεσιν αἰσχραῖς
 ταῦτα ὄνειδίζοντας ἀλλήλοις, ἅπαρ ἐργάζονται (ὁμοίως πρβλ. Ρωμ. 2. 14.).

§ 17. 1) Πρὸς δὴλῶσιν τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ κρί-
 σει καὶ ἐκλογῇ ὁ Ἰουστίνος μεταχειρίζεται τὰ ἐξῆς ὀνόματα: τὸ αὐ-
 τεξούσιον, αὐτεξούσιος 2 Ἀπ. κ. 7. Διαλ. κ. 88, κ. 102. κ. 141 — προ-
 αίρεσις (ἐλευθέρια) 1 Ἀπολ. κ. 43. κ. 61. 2 Ἀπ. κ. 7 Διαλ. κ. 88 — τὸ
 ἐφ' ἡμῖν 1 Ἀπολ. κ. 43· πολλάκις τὸ αἰρεῖσθαι, ἅπαξ τὸ βούλεσθαι
 καὶ αἰρεῖσθαι Διαλ. κ. 47 — ἐκλέγεσθαι 1 Ἀπολ. κ. 43.

2) Διαλ. κ. 88 — κ. 102 καὶ ἰδίᾳ 2 Ἀπολ. κ. 7: ἀλλ' οὐδὲ καθ' εἰμαρμέ-
 νην πράττειν (φαιμέν) τοῦς ἀνθρώπους ἢ πάσχειν τὰ γινόμενα, ἀλλὰ κατὰ
 τὴν προαίρεσιν ἕκαστον κατορθοῦν ἢ ἁμαρτάνειν. Ἀλλ' ὅτι αὐτεξούσιον
 τότε τῶν ἀγγέλων γένος καὶ τῶν ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἐποίησεν ὁ Θεός, δι-
 καίως ὑπὲρ ὧν ἂν πλημμελήσωσι τὴν τιμορίαν ἐν αἰωνίῳ πυρὶ κομίσονται.
 Γεννητοῦ δὲ παντός ἦδε ἡ φύσις, κακίας καὶ ἀρετῆς δεκτικὸν εἶναι· οὐ γὰρ ἦν
 ἐπαινετὸν οὐδὲν αὐτῶν, εἰ οὐκ ἂν ἐπ' ἀμφοτέρα τρέπεσθαι καὶ δύναμιν εἶχε.
 Δεικνύουσι δὲ τοῦτο καὶ οἱ πανταχοῦ κατὰ λόγον τὸν ὀρθὸν νομοθετήσαν-
 τες καὶ φιλοσοφήσαντες ἄνθρωποι, ἐκ τοῦ ὑπαγορεύειν τάδε μὲν πράττειν,
 τούτων δὲ ἀπέχεσθαι κλπ. — 1 Ἀπολ. κ. 43: ὅπως δὲ μὴ τινες ἐκ τῶν προ-
 λελεγμένων ὑφ' ἡμῶν δοξάσωσι καθ' εἰμαρμένης ἀνάγκην φάσκειν ἡμῖς τὰ
 γινόμενα γίνεσθαι, ἐκ τοῦ προειπεῖν προσγνωσμένα, καὶ τοῦτο διαλύομεν.
 Τὰς τιμορίας καὶ τὰς κολάσεις καὶ τὰς ἀγαθὰς ἀμοιβὰς κατ' ἀξίαν τῶν
 πράξεων ἕκαστου ἀποδίδοσθαι διὰ τῶν προφητῶν μαθόντες καὶ ἀληθῆς ἀπο-
 φαινόμεθα. Ἐπεὶ, εἰ μὴ τοῦτό ἐστιν, ἀλλὰ καθ' εἰμαρμένην πάντα γί-
 νεται, οὐδὲ τὸ ὑφ' ἡμῖν ἐστὶν ὄλωσ. Εἰ γὰρ εἰμαρται τόνδε τινὰ ἀγα-
 θὸν εἶναι καὶ τόνδε φαῦλον, οὐθ' οὗτος ἀπόδεκτος, οὐδ' ἐκεῖνος μεμπτέος.
 Καὶ αὐ εἰμὴ προαιρέσει ἐλευθέρῳ πρὸς τὸ φεύγειν τὰ αἰσχρὰ καὶ αἰρεῖσθαι
 τὰ καλὰ δύναμιν ἔχει τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἀναίτιόν ἐστι τῶν ὅπωςδῆποτε
 πραττομένων. Ἀλλ' ὅτι ἐλευθέρῳ προαιρέσει καὶ κατορθεῖ καὶ σφάλλεται,
 οὕτως ἀποδείκνυμεν: τὸν αὐτὸν ἄνθρωπον τῶν ἐναντίων τὴν μετέλευσιν ποι-
 οῦμενον ὁρῶμεν. Εἶδὲ εἴμαρτο ἢ φαῦλον ἢ σπουδαῖον εἶναι, οὐκ ἂν ποτε τῶν
 ἐναντίων δεκτικὸς ἦν καὶ πλειστάκις μετετίθετο. Ἀλλ' οὐδ' οἱ μὲν ἦσαν σπου-
 δαῖοι οἱ δὲ φαῦλοι, ἐπεὶ τὴν εἰμαρμένην αἰτίαν (ἀγαθῶν καὶ) φαύλων καὶ
 ἐναντία ἑαυτῇ πράττουσαν ἀποφαινοίμεθα. — (αἱ ἐν ἀγκύλαις περιεχόμεναι
 λέξεις (ἀγαθῶν καὶ) παρενεβλήθησαν κακῶς ὑπὸ τοῦ Otto εἰς τὸ κείμενον,
 ὡς δῆθεν ἐκπεσοῦσαι κατὰ τὸν Engelhardt πρὸς ὃν συμφωνῶ· διαφορῶν
 δ' ὅμως πρὸς ὅσα ἐπιφέρει: «μόνον ἢ ἀποδοχή, ὅτι ἡ Μοῖρα καὶ τὸ κακὸν
 προορίζει, εἶναι ἀνόητος, οὐχὶ δὲ ἡ γνώμη, ὅτι εἶναι αἰτία τοῦ ἀγαθοῦ» διότι
 πρῶτον τὸ καὶ δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ κειμένῳ, δεύτερον εἶναι ὄλωσ ἄλλοτρία

τοῦ νοῦ τῶν συμφραζομένων ἢ γνώμη, ὅτι ἡ μοῖρα εἶναι αἰτία μόνον τοῦ ἀγαθοῦ. Ἴσως τὸ ποθοῦμενον ἐνυπάρχει ἐν τοῖς: καὶ ἐναντία ἐαυτῇ πράττουσιν ὅπου δὲν βλέπω τὴν αἰτίαν τῆς ἐκδοχῆς τοῦ καὶ ὡς συμπερασματικοῦ, ὡς ποιεῖ ὁ Engelhardt) ἢ ἐκεῖνο τὸ προειρημένον δόξαι ἀληθές εἶναι, ὅτι οὐδὲν ἐστὶ ἀρετὴ, οὐδὲ κακία, ἀλλὰ δόξη μόνον ἢ ἀγαθὰ ἢ κακὰ νομίζεται, ἢ περ, ὡς δείκνυσιν ὁ ἀληθὴς λόγος, μεγίστη ἀσέβεια καὶ ἀδικία ἐστίν. Ἀλλ' εἰμαρμένην φησὶν ἀπαράβατον ταύτην εἶναι τοῖς τὰ καλὰ ἐκλεγμένοις τὰ ἄξια ἐπιτίμια καὶ τοῖς ὁμοίως τὰ ἐναντία τὰ ἄξια ἐπίχειρα. Οὐ γὰρ ὥσπερ τὰ ἄλλα, οἷον δένδρα καὶ τετράποδα μηδὲν δυνάμενα προαιρῆσαι πράττειν, ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· οὐδὲ γὰρ ἦν ἄξιος ἀμοιβῆς ἢ ἐπαίνου, οὐκ ἀφ' ἐαυτοῦ ἐλόμενος τὸ ἀγθόν, ἀλλὰ τοῦτο γενόμενος, ἀλλ' οὐδὲν δυνάμενος εἶναι ἕτερον παρ' ὃ ἐγεγόνει.

*) 1 Ἀπολ. κ. 11: ἐδίδαξε δὲ ἡμᾶς ταῦτα τὸ ἅγιον προφητικὸν πνεῦμα διὰ Μωϋσέως φῆσαν τῷ πρώτῳ πλασθέντι ἄνθρωπῳ εἰρησθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ οὕτως ἰδοὺ πρὸ προσώπου σου τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν· ἐκλεξαι τὸ ἀγαθόν· ὥστε καὶ Πλάτων εἰπὼν· «αἰτία ἐλομένου, θεὸς δ' ἀναίτιος» παρὰ Μωϋσέως τοῦ προφήτου λαβὼν εἶπε.

4) 1 Ἀπολ. κ. 12: ὅταν δὲ τὸ προφητικὸν πνεῦμα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι ὡς ἤδη γινόμενα λέγει τὰ πάντως ἐγνωσμένα γεννησόμενα προλέγει ἤδη ὡς γινόμενα.—Διαλ. κ. 111 εἰδὲ λόγος τοῦ Θεοῦ προμηνύει πάντως τινὰς καὶ ἀγγέλους καὶ ἄνθρώπους κολασθήσεσθαι μέλλοντας, διότι προεγίνωσκεν αὐτοὺς ἀμεταβλήτους (Οἴτο γρ. ἀμεταβλήτως) γεννησομένους· πονηροὺς προεἶπε ταῦτα, ἀλλ' οὐχ ὅτι αὐτοὺς ὁ Θεὸς τοιοῦτους ἐποίησε· πρβλ. αὐτόθι. κ. 140.

§ 18. *) Ὑπὲρ τῆς γνώμης δὲν θὰ προσαγάγω χωρία, οἷα 1 Ἀπ. κ. 5: κακοὺς καὶ ἀνοσίους δαίμονας, οἱ οὐδὲ τοῖς ἀρετὴν ποθοῦσιν ἄνθρωποις τὰς πράξεις ὁμοίας ἔχουσι ἢ κ. 8: τὸν γὰρ αἰώνιον καὶ καθαρόν βίον ποθοῦντες κλπ. διότι δὲν εἶναι βέβαιον περὶ τίνος πρόκειται, πότερον περὶ τοῦ ἐμφύτου ἔρωτος τῆς ἀρετῆς ἢ περὶ τοῦ προερχομένου ἀπὸ τῆς ἡμ. βουλήσεως.

2) §§ 10—16.

3) § 19 σημ. 1.

4) 1 Ἀπ. κ. 29. 2 Ἀπ. κ. 2. (τὰ καλὰ ἐαυτῷ συνεπιστάμενος) κ. 4. (διὰ τὸ συνεπίστασθαι ἑαυτοῖς μηδὲν φαῦλον) καὶ μάλιστα Διαλ. κ. 93 κλπ.

§ 19. *) 1 Ἀπολ. κ. 28 «προγινώσκει γὰρ τινὰς ἐκ μετανοίας σωθήσεσθαι μέλλοντας, καὶ τινὰς μηδέπω ἴσως γεννηθέντας», τοῦθ' ὅπερ δὲν θὰ ἔλεγε, ἂν μὴ ἐπίστευε, ὅτι οὐδὲν γεννᾶται ἄνευ ἁμαρτίας καὶ οἱ σωθήσεσθαι μέλλοντες σώζονται τῇ μετανοίᾳ καὶ οὐχὶ τῇ οἰκείᾳ ἀγνότητι καὶ χρηστότητι.

2) Δὲν νομίζω πολλὴν σημασίαν ἔχοντα χωρία, οἷα 1 Ἀπ. κ. 7 «ἀρκοῦντα γὰρ τῇ προσούσῃ πονηρίᾳ» καὶ 2 Ἀπολ. κ. 12 «καὶ τὰ προσόντα καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ὑμετέροις περιβάλλοντες

τούτοις, ὧν οὐδέν οὐδ' ἐπὶ ποσὸν μετουσία ἐστὶ· διότι τὸ προσεῖναι (=οἰζεῖον εἶναι τινι) καὶ ἀλλαγῶν πολλαχῶς ἀπαντιῶν (2 Ἄπ. κ. 2, κ. 12, κ. 11, κ. 4. 1 Ἀπολ. κ. 10) δὲν σημαίνει πάντοτε τὸ φύσει οἰζεῖον καὶ ἴδιον εἶναι τινι.

3) Ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τοῦ χωρίου τούτου κακῶς ὁ Maranus καὶ ὁ Otto συνάπτουσι τὸ πρὸς πάντα μετὰ τοῦ σύμμαχον ὡς τὸ φύσει συναπτόν τῷ ποικίλῃν, οὕτω καὶ τὸ πρὸς πάντα τῷ κακῇν· ἐπιθυμία ν πάντῃ (ἀπὸ πάσης ἀπόψεως) κακῇν (πρβλ. Ξενοφ. Κύ. Π. 3, 3, 20) καὶ ποικίλως φύσει ἑαυτὴν ἀποκαλύπτουσαν. Οὐχὶ κακῶς ὁ Donaldson (σ. 295) ἔχουσα σύμμαχον ἐν τῇ ἐπιθυμίᾳ, ἣτις εἶναι φαύλη καθ' ὅλα καὶ διάφορος ἐν τῇ ἰδίᾳ φύσει· ἀλλ' οὐχ οὕτω καὶ τὰ ἐπόμενα «τινὲς υποθέτουσιν ὅτι ἡ ἐπιθυμία αὕτη σημαίνει τὴν φιληδονίαν καὶ δέχονται τὸν Ἰουστίνον βεβαιοῦντα τὸ τοῖς ἀνθρώποις ἔμφυτον ταύτης· ἀλλ' ὁ Ἰουστ. δὲν λέγει τι τοιοῦτον «καὶ ἐγὼ δὲν ἀποδέχομαι τὴν ἐκδοχὴν τῆς ἐπιθυμίας ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς ἡδονῆς, ἀλλ' οἰαδῆποτε καὶ ἂν εἶναι αὕτη εἶναι ἔμφυτος, ὡς δεικνύουσιν αἱ λέξ. : τὴν ἐκάστῃ ἐπιθυμίᾳ· δὲν βλέπω δὲ πῶς εἰς τὴν τοιαύτην ἔννοιαν ἀντιστρατεύεται ἡ συνάφεια τοῦ λόγου, ἂν ἐν τῷ ἡμ. χωρίῳ οὐδὲν ἄλλο λέγεται ἢ ὅ,τι καὶ αὐτὸς ὁ σοφὸς ἀνὴρ λέγει: ὁ Ἰουστ. ἐξηγεῖται τὴν αἰτίαν τῆς βραδείας προόδου τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοιαύτην εὐρίσκει τὴν ἐπήρεια τῶν δαιμόνων καὶ τὰς φαύλας ἐπιθυμίας τῶν ἀνθρώπων» τοῦτο δὲ ζητεῖται τίνες εἶναι αὗται αἱ ἐπιθυμίας.

4) 1 Ἀπολ. κ. 2 53' «μὴ προλήψει μηδ' ἀνθρωπαρεσκειᾶ τῇ δεισιδαιμόνων κατεχομένους, ἢ ἀλόγῳ ὄρμῃ καὶ χρόνιᾳ προκατεσχηκυῖα φήμη κακῇ τὴν καθ' ἑαυτῶν ψῆφον φέροντες.

5) Ὁ Engelhardt λέγει (σελ. 158) ταῦτα: «ὁ Ἰουστίνος λέγει ταῦτα περὶ τοῦ ἁμαρτωλοῦ ἀνθρώπου, ἀλλ' ὁμιλεῖ περὶ τῶν ὄρμων καὶ κλίσεων, ὡς περὶ τινος αὐτονοήτου παρὰ πᾶσι τοῖς ἀνθρώποις· ὅτι ὁ Θεὸς ἐδημιούργησε τὸν ἀνθρώπον κατὰ τε τὴν ψυχὴν καὶ τὸ σῶμα δὲν ἐμποδίζει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ἀφορμὴν πρὸς τὸ κακὸν παρέχει τὸ μὴ λογικὸν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· τὸ ἐν αὐτῷ ἄλογον εἶναι δηλ. μόνον κακόν, ἂν τῇ ἐνοχῇ τοῦ ἀνθρώπου ἐπικρατήσῃ καὶ καταβάλῃ τὸ λογικόν· καθ' ἑαυτὸ εἶναι ἀδιάφορον, δαμαζόμενον καὶ διευθυνόμενον ὑπὸ τοῦ λογικοῦ εἶναι καλόν». Ταῦτα θὰ ἦσαν καλῶς εἰρημένα, ἂν ὁ Ἰουστίνος ὁμιλεῖ μόνον περὶ τοῦ ἀλόγου πάθους ἢ τῆς ἀλόγου ὄρμης καὶ δεύτερον ἂν τὸ ἄλογον πάθος ἦτο κατὰ τὸν Ἰουστίνον ὅ,τι καὶ αἱ ἄλογοι κατ' αἰσθησιν ὄρμαί καὶ κλίσεις, ὡς ἐννοεῖ ὁ vir doctus. Ἀλλὰ κατὰ πρῶτον, τὸν λόγον ποιεῖται ὁ φιλόσοφος περὶ τῆς κακῆς ἐπιθυμίας ἣν ἤδη οἱ δαίμονες εὐρίσκουσιν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ· αὕτη δὲ δύναται νὰναφέρηται μόνον πρὸς τοὺς ἁμαρτήσαντας, οὐδαμῶς δὲ πρὸς τὸν ἀνθρώπον γενικῶς· ἔπειτα εἰς τρία μόνον χωρία ἀπαντᾷ ἢ λέξις ἄλογος ἐν στενῇ σημ. καὶ τοῦτο περὶ τῶν ζώων (1 Ἄπ. κ. 24. 2 Ἄπ. κ. 12. Διαλ. κ. 107), τὰ ἄλλα δηλοῦσι τὸν κακῶς χρώμενον τῷ οἰκεῖῳ λόγῳ ὥστε νὰ φαίνηται ἄμοιρος αὐτοῦ, ἢ ἂν πρόκειται περὶ πραγμάτων, τὸ γενόμενον ἄνευ λόγου (1 Ἄπ. κ. κ. 5, 9, 12,

57, 58. 2 Ἀπ. κ.κ. 1, 2, 11. Διαλ. κ. 30). Ὁμοίως τὸ ῥ. ἀλογεῖν αὐτόθι κ. 92, ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ ἀλόγιστος (αὐτ. κ.κ. 93, 10) καὶ ἀλογισταίνειν (1 Ἀπ. κ. 48) συμφώνως τῇ χρήσει ταύτη ἄλογος ὁρμὴ καὶ ἄλογον πάθος δὲν εἶναι ὁρμαὶ καὶ ἐπιθυμίαι ἄλογοι τῆς ζωϊκῆς ἡμῶν φύσεως, ἀλλ' ὁρμαὶ καὶ κινήσεις τῆς ψυχῆς τοιαῦται, ὥστε νὰ φαίνονται ἐξ οὐδενὸς λόγου προερχόμεναι (πρβλ. ἄλογος φωνὴ 1 Ἀπ. κ. 3) ὁμοίως ἢ ἐν ἐκάστῳ κακῇ ἐπιθυμίᾳ δὲν εἶναι ὑλικὴ ἡδονὴ κατ' αἴσθησιν, ἀλλὰ κλίσις καὶ ὁρπὴ πρὸς τὸ κακὸν παρὰ λόγον καὶ γνώμην καὶ θέλησιν.

9) Διαλ. κ. 95: πᾶν γένος ἀνθρώπων εὐρεθήσεται ὑπὸ κατάραν ὄν κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως... καὶ οὐδεὶς ἀκριβῶς πάντα ἐποίησεν· ἀλλ' εἰσὶν οἱ μᾶλλον καὶ ἤτερον ἀλλήλων τὰ ἐντεταλμένα ἐφύλαξαν κλπ.

7) Διαλ. κ. κ. 17, 35, 88, 102, 103, 110.

8) Διαλ. κ. 23: εἰ γὰρ πρὸ τοῦ Ἀβραάμ οὐκ ἦν χρεια περιτομῆς, οὐδὲ πρὸ Μωϋσέως σαββατισμοῦ, οὐδὲ νῦν μετὰ τὸν κατὰ τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ δίχα ἁμαρτίας (διὰ) τῆς ἀπὸ γένους τοῦ Ἀβραάμ παρθένου γεννηθέντα υἱὸν Θεοῦ Ἰησοῦν Χριστὸν ὁμοίως ἐστὶ χρεια.

9) Μόνον σφάλμα τῆς παραδοθείσης ἀναγνώσεως εἶναι ἡ παράλειψις τῆς προθέσεως διὰ μετὰ τὸ δίχα ἁμαρτίας, ἣν ὀρθῶς ἀποκατέστησαν καὶ ἄλλοι καὶ ὁ Otto. Τὸ δέ: δίχα ἁμαρτίας λαβὴν ὑπονοίας παραφθορᾶς παρέχει αὐτῇ ἡ ἐννοια, πρβλ. Donaldson (σελ. 326)· ἡ ἐνδεχομένη ἀπλή ἐκδοχὴ τῶν λέξ. δίχα ἁμαρτίας δὲν εἶναι ἀπηλλαγμένη ἀντιρρήσεως· ὁ Otto καὶ ἄλλοι δεχόμενοι τὴν γνησιότητα τῶν Ἀποσπ. τοῦ περὶ ἀναστάσ. βιβλίου ὑποθέτουσιν ὅτι ὁ Ἰουστ. ἀναφέρεται εἰς τὴν γνώμην, ὅτι εἶναι ἀεὶ ἁμαρτήματα ἢ τῶν φύλων συνένωσις καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ἐγεννήθη δίχως ἁμαρτίας διότι ἐγεννήθη ἐκ παρθένου· ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει οὐδὲ ἐν χωρίον τῶν συγγρ. τοῦ Ἰουστ. δικαιολογοῦν τοιαύτην ἐρμηνείαν, ταῦτα καὶ ἐγὼ ἐφρόνου ἀπὸ δέκα ἤδη ἐτῶν καὶ τὰ ἐν τῷ κειμ. γραφόμενα μετηνέχθησαν αὐτολεξεί ἐκ τῆς πρώτης πραγματείας. Ἀλλὰ δὲν συμφωνῶ αὐτῷ ἐν οἷς λέγει: «ἄλλοι ὑπέθεσαν σχέσιν πρὸς τὴν διδασκαλίαν περὶ τοῦ ἀρχικοῦ ἁμαρτήματος· ἀλλ' ἐπειδὴ ἡ διδασκαλία αὕτη εἶναι ὅλως ἄγνωστος εἰς τὸν Ἰουστίνον, ἀπερρίφθη γενικῶς ἡ ἐρμηνεία αὕτη. Εἰς ἐμὲ φαίνεται, ὅτι ἡ ὀρθὴ ἀνάγνωσις εἶναι πιθανῶς διὰ ἁμαρτίας, ὅτι τὸ χ τοῦ δίχα προῆλθεν ἀπὸ τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ φθόγγου ἀ τῆς λ. ἁμαρτίας, καὶ ἡ παράλειψις τῆς δευτέρας διὰ ἴσως ἀποδοτέα εἰς τὴν ἀσυνήθη παράθεσιν τῆς προθ. διὰ δίσ.» Τοῦτο δὲν εἶναι ἀπίθανον, ἂν βέβαια δὲς ἔκειτο ἢ διὰ ἐν τῷ κειμένῳ· ἀλλὰ φαίνεται μοι παράδοξον καὶ ἔρασμον ἀπόζον ἢ ὑποτιθεμένη προέλευσις τοῦ χ ἐκ τοῦ φθόγγου ἀ τῶν γραμμ. τούτων ἢ συνήχησις καὶ σύγχυσις μόλις δύναται νὰ ποδειχθῇ κατὰ τοὺς ὁμηρικὸς χρόνους, μὴ ὅτι κατὰ τὴν Χριστιανικὴν καὶ Βυζαντινὴν ἐποχὴν.

10) Οὕτω: ὁ Hilgenfeld καὶ ὁ Otto ἐν τῇ τρίτῃ ἐκδόσει, ἐνῶ ἄλλως ἐν τῇ πρώτῃ ἔκριναν· τὸ πρὸς βεβαίωσιν τῆς γνώμης ταύτης παρατιθέμενον χωρίον (Διαλ. κ. 78: Ἰωσήφ νομίζων ἐγκυμονεῖν αὐτὴν ἀπὸ συνουσίας ἀνδρός, τοῦτέστιν ἀπὸ πορνείας κλπ.) ἀπαντᾷ ἐν ὅλως διαφόρῳ συναφείᾳ.

11) 1 Ἀπολ. κ. 32: ὄν τρόπον γὰρ τὸ τῆς ἀμπέλου αἷμα οὐκ ἀνθρώπος

πεποίηκεν, ἀλλ' ὁ Θεός, οὕτως καὶ τοῦτο ἐμηνύετο οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου σπέρματος γενήσεσθαι τὸ αἷμα ἀλλ' ἐκ δυνάμεως Θεοῦ πρὸβλ. αὐτ. κ. 33. Διαλ. κ.κ. 54, 63, 76, 84.

¹²⁾ Τοῦτο καλῶς διείδεν ὁ Donaldson (σελ. 237).

¹³⁾ Ὅτι δὲν εἶναι ἄσχοπος ἡ προσθήκη τῶν τελευταίων λέξεων πεῖθει παραπλήσιον χωρίον τῆς πρώτης Ἀπολογίας (κ. 32): τὸ γὰρ πλύνει τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς προαγγελτικὸν ἦν τοῦ πάθους, οὐ πάσχειν ἐμελλε, δι' αἵματος καθάρων τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ... τὸ δὲ εἰρημένον αἷμα τῆς σταφυλῆς σημαντικὸν τοῦ ἔχειν μὲν αἷμα τὸν φανησόμενον, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου σπέρματος ἀλλ' ἐκ θείας δυνάμεως.

¹⁴⁾ Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἀνήρθεσεν ὁ Engelhardt διὰ τῶν ἐξῆς: Ἦδη ὁ Maranus θέλων νὰ διασώσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ Πατρὸς τῆς ἐκκλησίας εἶχεν ὑποδείξει, ὅτι ὁ Ἰουστίνος λέγει: ὅτι ὁ Χριστὸς εἶναι ὁ ἄνευ ἁμαρτίας ἐκ τῆς παρθένου γεννηθεὶς υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἐντεῦθεν δ' ὅμως γίνεται δῆλον, ὅτι ὁ Ἰουστ. θεωρεῖ πάντας τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους γεννηθέντας ἁμαρτωλοὺς. Ὁ Maranus θὰ εἶχε δίκαιον, ἂν ὁ Ἰουστ. οὕτω πανταχοῦ ἐσκέπτετο καὶ ἐπίστρεφεν, ὡς λέγει. Ὅτι τοῦτο δὲν συμβαίνει, γινώσκωμεν ἤδη. Τὸ χαρακτηριστικὸν ὅμως αὐτὸν εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο ὅτι δὲν σκέπτεται ὅπως ὀμιλεῖ, προφέρει τῷ στόματι λόγους οὓς ἀδυνατεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ. Οἱ κρίνοντες ἀπλῶς αὐτὸν ἐξ ὧν νοεῖ, πλανῶνται, ὡς καὶ οἱ ἐρμηνεύοντες ὡς διδασκαλίαν τοῦ τὰς χριστιανικὰς λέξεις καὶ βιβλικὰς ῥήσεις, ὧν ποιεῖται χρῆσιν. Ἡ ὀρθοδοξία τῆς Ἐκκλησίας, ἧς χάριν, τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς πατέρας ὀρθοδόξους παριστῶσι, οὐδὲν ἀπόλλυσι τῆς αἴγλης ἀλλ' ἐμφανίζεται ἐν ὅλῳ νέῳ φωτὶ ἂν γίνῃ ὀξεῖα διάκρισις μεταξὺ τούτου, ὃ ἐλέγουσιν οἱ πατέρες, καὶ τούτου, ὃ διδάσκουσι. Ὁμιλοῦσιν ὀρθοδόξως, ἀλλὰ σκέπτονται ὅλῳ διαφόρως. Οὕτω καὶ ὁ Ἰουστίνος: ὁμολογεῖ π.χ. μετὰ τῆς Ἐκκλησίας: «ὁ Χριστὸς ἐγεννήθη ἄνευ ἁμαρτίας ἐκ τῆς παρθένου Μαρίας» ἀλλὰ δὲν ἠκολούθησε τῇ σκέψει, ὅτι ὅλοι οἱ ἄλλοι ἀνθρώποι εἶναι ἁμαρτωλοὶ ὡς ἐξ ἁμαρτωλῶν γονέων γεννηθέντες». Παρέθηκα ὅλον τὸ χωρίον ἵνα καταδειχθῇ πόσα καὶ πόσον ἀλλότρια πράγματα ἀνέμιξε καὶ συνέχευεν ὁ Engelhardt ὅπως ἀνασκευάσῃ συμπέρασμα, ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τῶν προκειμένων συναγόμενον: Πρῶτον ἔδει νὰ καταπέσῃ ἡ πίστις καὶ τοῦ Marani καὶ ἄλλων ὡσὶ οὗτοι ἔπραττον οὕτω καὶ οὐχὶ ἐκ ζήλου πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅπως διασώσωσι τὴν ὀρθοδοξίαν τοῦ πατρὸς τῆς Ἐκκλησίας, δεύτερον νὰ προστατευθῇ ἡ ὀρθοδοξία, ἀπομακρυνομένων καὶ ἀμελουμένων τῶν πατέρων, τρίτον νὰ γίνῃ λεπτή καὶ σοφιστικὴ διάκρισις μεταξὺ τοῦ λέγειν, φάναι ἀφ' ἐνός καὶ τοῦ νοεῖν, πιστεύειν, διδάσκειν ἀφ' ἑτέρου καὶ τέλος νὰ μεταμορφωθῶσιν ὁ Ἰουστίνος καὶ οἱ ἄλλοι εἰς κύμβαλα ἀλαλάζοντα καὶ ψιττακαῦς οὐδὲν εἰδότες τί λέγουσι, διότι τί ἄλλο σημαίνει: τὸ λέγειν λόγους ἀνερμηνεύτους καὶ δυσσυμβλήτους καὶ αὐτῷ τῷ λέγοντι;

§ 20. ¹⁾ Διαφωνῶ τῷ Semisch, ὅστις τὸ μὲν ἀφορμὴν λαμβάνων ἐκ τοῦ

βιβλ. περὶ ἀναστ. (κ. β) τὸ δὲ τῇ σιγῇ χρόμενος ὡς ἀποδείξει γράφει (II σ. 401): «φαίνεται ὁ Ἰουστ. τὴν αἰσθησιακὴν αὐτὴν τάσιν δεχόμενος ὡς οὐσιώδεις συστατικὸν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως (ὡς τὸν εἰδικὸν παράγοντα τῆς κατωτέρας ζωϊκῆς ψυχῆς) καὶ διὰ τοῦτο προϋποθέτει ταύτην παρὰ τοῖς πρωτοπλάστοις καὶ ἐξ αὐτῆς ἐρμηνεύει τὴν εἰς παραπλάνησιν ὑπὸ τοῦ ὄφους ἐπιδεκτικότητά αὐτῶν. Τραυλάχιστον οὐδὲν ἴχνος ὑπάρχει παρ' αὐτῷ, ὅτι ἡ τάσις αὐτὴ πρὸς τὰς κατ' αἰσθησιν ἡδονὰς θεωρεῖται ὑπ' αὐτοῦ ὡς γεννηθεῖσα ἅμα τῇ πτώσει καὶ ἔκτοτε διὰ τῆς μεταφυτεύσεως κληροδοτούμενη ἀπὸ γενεῶς εἰς γενεάν». Ἡ ἀπόδειξις αὕτη οὐδεμίαν ἔχει ἀξίαν 1) διότι οὐδεμίαν γνωρίζει διάκρισιν μεταξὺ ἐπιθυμιῶν κατ' ἑαυτὰς ἀδιαφόρων καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαίων τοῖς θνητοῖς καὶ ἐπιθυμιῶν κακῶν καὶ τῆς ἁμαρτίας αἰτίων· ἄν δεχθῆ τις ἀπ' ἀρχῆς τῷ ἀνθρώπῳ ἐμπεφυκυίας, κατ' ἀνάγκην θὰ παραστήσῃ τὸν Θεὸν ἔνοχον τῶν ἁμαρτημάτων τῶν ἀνθρώπων, 2) διότι καὶ ὁ Ἰουστ. τὴν αἰτίαν τῆς ἁμαρτίας δὲν ὑπολαμβάνει τὰς παρορμήσεις καὶ διεγέρσεις τῆς ὕλης καὶ τῆς σαρκὸς ἀλλὰ τὰς φάλους ὁρμὰς τῆς ψυχῆς ἀφ' οὗ κατ' αὐτὸ τὸ ἁμαρτάνειν δὲν εἶναι ἴδιον τῶν ζῴων ἀλλὰ τῶν λογικῶν φύσεων, ἀνθρώπων καὶ ἀγγέλων· τοῦτο ἀναγνωρίζει καὶ ὁ Engelhardt (σελ. 160) «Διὰ τῆς διδασκαλίας ταύτης (τῆς περὶ δαιμόνων) διατυπώσεται ἐκ νέου ἡ σκέψις ὅτι τὸ κακὸν ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ πνευματικῷ κόσμῳ καὶ δὲν προέρχεται ἀπὸ ὕλικῆς ἀρχῆς, ἀλλ' εἶναι κατὰ ταῦτα πάντῃ ἐκγονον τῆς ἐλευθερίας». Ἀλλὰ ἀντιφάσκουσι τούτοις, ὅσα ὀλίγω ἀνωτέρω ὁ αὐτὸς λέγει, περὶ τῶν ἐμφύτων τῷ ἀνθρώπῳ ὕλικῶν ὁρμῶν, περὶ τοῦ ἐμφύτου τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀλόγου, περὶ τῆς ἰσοπῆς τῆς ἐπιθυμίας πρὸς τὸ ἄλογον, ἅπαντα ἀνήκουσιν εἰς τὸ ὕλικόν ἢ ζωϊκὸν μέρος τοῦ ἀνθρώπου· ὁ αὐτὸς δὲ ἀναγνωρίζει ὅτι αἱ ἐπιθυμίαι αὗται οὐδαμῶς ὑπῆρξαν ἀπ' ἀρχῆς ἀδιάφοροι, σιωπηλῶς πάνυ, ἐν τοῖς ἐξῆς: ἐξ ἀρχῆς ἴσταντο ἀντιμέτωποι ἀλλήλων καὶ ἰσορροποὶ ὁ Λόγος καὶ ἡ ἄλογος ὁρμὴ· ἐν τῇ ἐλευθερίᾳ εἶχε τὴν ἰκανότητα νάποφασίσῃ ὑπὲρ τοῦ λογικοῦ καὶ νά πράττῃ τὸ ἀγαθόν. Τὸ πρῶτον ἐπέθετο καὶ ὑπέεικε τῷ λόγῳ καὶ θὰ ἐξηκολούθει οὕτω πράττων, ἐὰν μὴ ἐξωτερικαὶ ἐπιρροαὶ εἰς σύγκυσιν ἐμβάλλουσαι ἐπεκράτουν καὶ παρεῖχον εἰς τὸ πάθος τὴν ὑπεροχήν· τοῦτο συνέβη διὰ τῶν δαιμόνων, διότι τὸ λεγόμενον περὶ ἀρχικῆς ἰσορροπίας τοῦ Λόγου καὶ τῆς ἀλόγου ὁρμῆς, καὶ ὕστερον περὶ τῆς ἐπικρατήσεως τῶν παθῶν οὐδὲν θὰ ἦτο, εἰ μὴ ἀπ' ἀρχῆς ἀγών τις μεταξὺ Λογικοῦ καὶ Ἀλόγου ὑπῆρχε καὶ διαμάχη τις, ἐν ἧ κατὰ ταῦτα τῇ συνεργίᾳ τῶν δαιμόνων ὑπερίσχυσε τὸ ἄλογον. Ἄν λοιπὸν αἰτιαῖται παρορμήσεις ἦσαν ἐμφυτοὶ τῇ ἀλόγῳ ἡμῶν φύσει, τότε αἰτία τῆς ἁμαρτίας δὲν θὰ ἦτο βέβαια ὁ θεὸς τῶν γνωστικῶν ἀλλ' ὁ ἀγαθώτατος Θεὸς τῶν Χριστιανῶν, ἐμβαλὼν τοιαύτας ἐπιθυμίας τοῖς ἀνθρώποις· διότι εἶναι κενὴ καὶ ματαία ἦν Engelh. ποιεῖται διάκρισιν: τὸ ἄλογον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ εἶναι δηλ. κακόν. ὅταν τοῦτο διὰ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνοχῆς ἐπικρατεῖ καὶ καταδαμάζει τὸν λόγον· κατ' ἑαυτὸ εἶναι ἀδιάφορον· δαμαζόμενον καὶ κανονιζόμενον ὑπὸ τοῦ Λόγου εἶναι καλόν. Πῶς δύναται νὰ εἶναι ἀδιάφορον ἢ καὶ ἀγαθόν ἔτι, ὄν τοιοῦτον ἐξ ἀρχῆς ὥστε νὰ εἶ-

ναι εἰς τὸν ἀνθρώπον ἀφορμὴ ἁμαρτίας: Τὴν σχέσιν τῶν ζοίζων ἐπιθυμιῶν πρὸς τὸν λόγον ἴσως τοιαύτην διανοήθη ὁ Ἰουστίνος: τὸ πρῶτον ἦσαν αἱ αἰτίαι ἀδιάφοροι, ἀλλὰ μετὰ τὴν πτώσιν τοῦ ἀνθρώπου διὰ τῆς συνεργίας τοῦ διαβόλου καὶ τῆς ἐνοχῆς τοῦ Λόγου ἀπέβησαν νῦν κέντρον καὶ παρόρμημα εἰς τὴν φρεσικὴν πρὸς τὸ κακὸν ὁρμήν: καὶ τοῦτο ἐγένετο οὐχὶ διὰ τὴν φαυλότητα αὐτῶν ἀλλὰ διὰ τὴν διάστροφον καὶ κακοήθη ὁρμὴν τῆς ψυχῆς.

2) Διαλ. κ. 65.

3) Διαλ. κ. 79, κ. 100, κ. 112, κ. 124.

4) 1 Ἀπολ. κ.κ. 12, 17, 19, 20, 21. 2 Ἀπ. κ.κ. 2, 9.

5) κ. 41: ὑπὲρ τοῦ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας ἐν ἡμετέροις γεγόμενον ἠλευθερωθῆναι ἡμᾶς κ. 43: ἡμεῖς δὲ διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτῆν (τ.ε. τὴν πνευματικὴν περιτομὴν) ἐπειδὴ ἁμαρτωλοὶ ἐγεννηθήμεν... ἐλάβομεν.

6) κ. 43... εἰ μὲν οὖν μετανοοῦντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις... τὰῦτα φήσατε ἄφροσις ἡμῖν τῶν ἁμαρτιῶν ὅτι ἔσται προεῖπον.

7) Πρβλ. 1 Ἀπολ. κ. 10: τὸ μὲν γὰρ τὴν ἀρχὴν γενέσθαι οὐχ ὑμέτερον ἦν.

8) Φευκτέα ἢ αὐτόθι παράθεσις ὡς σχετιζομένου τοῦ τῆς 2 Ἀπολ. χωρίου (κ. 7) «ὅθεν καὶ ἐπιμένει ὁ Θεὸς τὴν σύγχυσιν καὶ κατάλυσιν τοῦ παντὸς κόσμου μὴ ποιῆσαι, ἵνα καὶ οἱ φαῦλοι ἄγγελοι καὶ δαίμονες καὶ ἄνθρωποι μηκέτι ὧσι διὰ τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν, ὃ γινώσκει ἐν τῇ φύσει ὅτι αἰτιὸν ἐστίν», ὡς ἔπραξεν ὁ Braun (ἐν τῇ ἐκδόσει τῶν Ἀπολογιῶν), νομίζων ὅτι τὸ αἰτιὸν ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ δηλοῖ οὐχὶ τὴν αἰτίαν ἀλλὰ τὸν ἔνοχον καὶ ἐρμηνεύων οὕτω: «διὰ τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν, ὅπερ γινώσκει ὅτι φύσει εἶναι ἐν ἐνοχῇ καὶ ἁμαρτία, εἶναι ἔνοχον». Τίς ἡ ἔννοια τοῦ χωρίου τούτου δεικνύει τὸ ὅμοιον τῆς πρώτης Ἀπολογίας (κ. 28): «καὶ γὰρ ἡ ἐπιμονὴ τοῦ μηδέπω τοῦτο πράξει τὸν Θεόν, διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος γεγένηται: προγιγνώσκει γὰρ τινὰς ἐκ μετανοίας σοφθῆσεσθαι μέλλοντας, καὶ τινὰς μηδέπω ἴσως γεννηθέντας». Πρὸς ἐρμηνεύειαν τῶν χωρίων τούτων παραθετέα ἢ συνήθης δόξα τοῦ Ἰουστίνου πρβλ. 2 Ἀπολ. κ. 4 «οὐκ εἰκὴ τὸν κόσμον πεποιηθέντα τὸν Θεὸν δεδιδάγμεθα, ἀλλ' ἢ διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος». Ἐντεῦθεν εὐχερῶς νοεῖται, ὅτι οὐχὶ πάντες οἱ ἄνθρωποι ἀναμιξῆ ἀλλ' οἱ χρηστοί, οἱ ἐκλεκτοί, οἱ διαφυλακτέοι διὰ τὴν αἰώνιαν ζωὴν καὶ σωτηρίαν, ἐνὶ λόγῳ, τὸ σπέρμα τῶν Χριστιανῶν εἶναι ἡ αἰτία, δι' ἣν καὶ τῶν πραγμάτων φύσις καὶ ὑφίσταται καὶ παρμένει ἕως ὅτου συμπληρωθῇ καὶ ἀποτελεσθῇ τὸ ἄθροισμα ὅλων τῶν ἐκλεκτῶν. Πρβλ. Διαλ. κ. 39: ὁν τρόπον διὰ τοὺς ἑπτακισχίλους ἐκείνους τὴν ὁργὴν οὐκ ἐπέφερε τότε ὁ Θεός, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ νῦν οὐδέπω τὴν κρίσιν ἐπήνεγκεν ἢ ἐπάγει, γινώσκων ἔτι καθ' ἡμέραν τινὰς μαθητευομένους εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ καὶ ἀπολείποντας τὴν ὁδὸν τῆς πλάνης. Ὅμοιος 1 Ἀπολ. κ. 45.

§ 21. ¹⁾ Πρβλ. § 19.

²⁾ Διαλ. κ. 100: δι' ἧς ὁδοῦ ἢ ἀπὸ τοῦ ὄφραως παρασκευὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν. κ. 112: τὸ θηρίον δι' οὗ ἢ παράβασις καὶ παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν.

³⁾ Ἡ πρόθ. παρὰ καίτοι συχνὰ ἀπαντᾷ με τὴν σημ. τῆς praeter (1. Ἄπ. κ. κ. 19, 20, 21, 22, 26, 58. 2 Ἄπ. κ. 7) ἀλλ' ὅμως ἐνταῦθα σημ. propter 2 Ἀπολ. κ. 14 καὶ δύνανται τῆς ψευδοδοξίας καὶ ἀγνοίας τῶν καλῶν ἀπαλλαγῆναι, οἱ παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν ὑπεύθυνοι ταῖς τιμωρίαις γίνονται Διαλ. κ. 124. καὶ παρ' ἑαυτοὺς κρίνεσθαι ... μέλλωσιν. (αὐτόθι κ. 141): δι' ἑαυτοὺς ἡμεῖς ἐλεγχθήσομεθα πονηρευσάμενοι κλπ.

⁴⁾ Οἱ δεχόμενοι ταύτην παραθέτουσι τὸ ἐξῆς χωρίον τοῦ Διαλ. (κ. 124): ἀλλ' ἐπειδὴ οὐ πρὸς τοῦτό μοι νῦν ὁ λόγος λέλεκται, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀποδείξαι ὑμῖν, ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὀνειδίζει τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς τῷ Θεῷ ὁμοίως ἀπαθεῖς καὶ ἀθανάτους, ἐὰν φυλάξωμεν τὰ προστάγματα αὐτοῦ, γεγεννημένους καὶ κατηξιωμένους ὑπ' αὐτοῦ υἱοὺς αὐτοῦ καλεῖσθαι, καὶ οὗτοι ὁμοίως τοῦ Ἀδάμ καὶ τῆς Εὔας ἐξομοιούμενοι θάνατον ἑαυτοῖς ἐργάζονται, ἐχέτω καὶ ἐρμηνεῖα κτλ. Οὐχὶ ὀρθῶς διότι τὸ ὁμοίως τὸ πρὸ τῆς λ. τῷ Ἀδάμ δηλοῖ τὸ ὡσπερ, ὡσεὶ (= ὡσεὶ μὴ τοιοῦτον συνέβη δηλ. ὡσεὶ μὴ ἀπαθεῖς... ἐγεγέννηντο καὶ κατηξίωντο κτλ. τὸ δὲ ἐξομοιούμενοι = διὰ τῆς ἀμαρτίας ὅμοιοι γενόμενοι πρβλ. κ. 100 «δι' οὗ ὁ θεὸς τόντε ὄφιν καὶ τοὺς ὁμοιωθέντας ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους καταλύει» ἐνθα τὸ ὁμοιωθῆναι δὲν σημ.: τῷ παραδείγματι τοῦ ὄφραως ἔπεσθαι. Ὅθεν ἀγνοῶ ποῦ στηρίζει ὁ Engelhardt τὸ ὑπ' αὐτοῦ λεγόμενον (σ. 266) «τὴν συνάφειαν καὶ σχέσιν μεταξὺ τῆς πτώσεως τοῦ Ἀδάμ καὶ τῶν ἀμαρτημάτων τῶν ἀπογόνων οὕτω νοητέαν, ὅτι πᾶς ἐν πλήρει ἐλευθερίᾳ ἀκολουθεῖ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀδάμ.

§ 22. ¹⁾ 1 Ἄπ. κ. 11: Ἀλλ' ἐπειδὴ οὐκ εἰς τὸ νῦν τὰς ἐλπίδας ἔχομεν, ἀναιρούντων οὐ πεφροντίκαμεν, τοῦ καὶ πάντως ἀποθανεῖν ὀφειλομένου. Αὐτόθι. κ. 18: τὸν κοινὸν πᾶσι θάνατον ἀπέθλων. κ. 57 οὐ γὰρ δεδοίκαμεν θάνατον τοῦ πάντως ἀποθανεῖν ὁμολογουμένου καὶ μηδενὸς ἄλλου καινοῦ ἀλλ' ἢ τῶν αὐτῶν ἐν τῇδε τῇ διοικήσει ὄντων.

²⁾ Διαλ. κ. 124' βλέπε καὶ § 21 σημ. 4.

³⁾ Διαλ. κ. 5: «Ἀλλὰ μὴν οὐδὲ ἀποθνήσκειν φημί πάσας τὰς ψυχὰς ἐγώ· ἔρμαιον γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς — ἀλλὰ τί; — τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν ἐν κρείττονί ποι χῶρῳ μένειν, τὰς ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν χείρονι... οὕτως αἱ μὲν ἄξιοι τοῦ Θεοῦ φανεῖσαι οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι· αἱ δὲ κολάζονται, ἔστ' ἂν αὐτὰς εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς θέλη». Λαμπρὰ ἢ εἰς τὸ ἡμ. χωρίον σημείωσις τοῦ Maranus. «Ἐὰν ὁ Ἰουστ. ἐνόμιζεν ὅτι ἔδει νὰ ἐξαιρεθῶσιν αἱ ὀφείλουσαι νὰποθάνωσιν, αὗται θὰ ἦσαν τῶν κακῶν, διότι οὐδεὶς θὰ ὑπονοήσῃ, ὅτι ὁ φιλόσοφος ἀπεδέχετο τὴν ἀπώλειαν τῶν ψυχῶν τῶν δικαίων· ἀφ' οὗ λοιπὸν κηρύσσει ὅτι οὐ θνήσκουσιν αἱ ψυχαὶ τῶν κακῶν, εἰς πάσας ἀνεξαιρέτως προσένειμε τὴν αἰωνιότητα. «Ἄν δέ τις ὑποπτεύῃ δυσχέρειάν τινα εἰς τὰς λ.: οὐδὲ ἀποθνήσκειν φημί πάσας τὰς ψυχὰς» δύναται νὰ ἄρῃ ταύτην

γρίμων ποσῶς ἀντί τοῦ: πάσας ὥστε οὐδὲ ποσῶς = οὐδὲ κατὰ πόσον, οὐδὲ ἐπὶ πόσον (2 Ἀπ. κ. 12. Διαλ. κ. 142).

4) Ὁρθῶς ὁ Jebb σημειοῦται εἰς τὸ ἄρτι μνημονευθὲν χωρίον (Διαλ. κ. 5) τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰουστίνου λεγόμενα ὅτι αἱ ψυχαὶ κολασθήσονται ἔστ' ἂν εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς ἐθέλη οὐχ οὕτω ἐκδεχτέα, ὥσπερ ἀμφέβαλλεν ὁ Ἱερὸς μάρτυς περὶ τῆς αἰωνίας κολάσεως τῶν ἀσεβῶν. οὗς αἰωνίαν κόλασιν κολασθήσεται ἀλλαχοῦ διαρρήδην βεβαιοῦται. (1 Ἀπ. κ. κ.: 8. 28. Διαλ. κ. 130) ἀλλ' ὡς σημαίνουσαι, ὅτι αἱ ψυχαὶ δὲν ὑφίστανται καθ' ἑαυτὰς ἀλλὰ διὰ τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ, ἐφ' ᾧ κεῖται ἢτε ἀπώλεια καὶ ἐκμηδένισις αὐτῶν κατὰ τὴν βούλησιν αὐτοῦ.

5) Οὕτω πολλάκις ἐν ταῖς Ἀγ. Γραφαῖς Ἰακωβ. 1, 15, 5, 20. Ἰωάνν. 5, 24, 8, 51, 59. 1 Ἰωαν. 3, 14, 5, 16. Ρωμ. 1, 32, 7, 10 κλπ. Ὁμοίως παρὰ τοῖς μεταγεν. : Ἐπιστολὴ πρὸς Διόγνητον κ. 10: τὸν δοκοῦντα ἐνθάδε θάνατον... καὶ τὸν ὄντως θάνατον, ὃς φυλάσσεται τοῖς κατακριθησομένοις εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, προβλ. Τατιανοῦ λογ. πρὸς Ἑλλ. κ. 13 ἀνίσταται δὲ εἰς ὕστερον ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ κόσμου σὺν τῷ σώματι, θάνατον διὰ τιμωρίας ἐν ἀθανασίᾳ λαμβάνουσα.

6) 1 Ἀπ. κ. 44: «τὸ δὲ μάχαιρα ἡμᾶς κατέδεται, οὐ λέγει διὰ μαχαιρῶν φρονευθήσεσθαι, ἀλλ' ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἔστι τὸ πῦρ, οὐ βορᾶ γίνονται οἱ τὰ φαῦλα πράττειν αἰρούμενοι... εἰ δὲ καὶ περὶ τεμνοῦσης καὶ αὐτίκα ἀπαλλασσοῦσης ἔλεγεν, οὐκ ἂν εἶπε, «κατέδεται». Ἐν τῇ αὐτῇ ἐννοίᾳ χρῆται τῇ φρ. μηκέτι εἶναι» (1 Ἀπ. κ. 7): ἵνα καὶ οἱ φαῦλοι ἄγγελοι καὶ δαίμονες καὶ ἄνθρωποι μηκέτι ᾧσι» ἢ τὸ αὐτὸ δύνανται καὶ τὰ ἐν 1 Ἀπ. κ. 28: ὄν (τὸν ἀρχηγέτην τῶν κακῶν δαιμόνων) εἰς τὸ πῦρ πεμφθήσεσθαι μετὰ τῆς αὐτοῦ στρατιᾶς, καὶ τῶν ἐπομένων ἀνθρώπων, κολασθήσομένους τὸν ἀπέραντον αἰῶνα, προεμήνυσεν ὁ Χριστός.

7) Πρβλ. Διαλ. κ. κ. 88 καὶ 124 (§ 21 σημ. 4) κ. 100 ἐνθα ὁ Donaldson ἄλλοτριῶς πρὸς τὰ συμφραζόμενα παρατηρεῖ (σ. 293) «τοῦτο ἀπλῶς δηλοῖ, ὅτι ἡ Εὐα προσέσχε τοῖς λόγοις τοῦ πειραστοῦ, παρήκουσε τοῦ Θεοῦ καὶ ἐτιμωρήθη θανάτῳ». Ἀλλ' ἡ ἐννοια εἶναι γενικωτέρα, ὡς ἄλλοθι: παρὰ βασις καὶ παρακοῆ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε καὶ δὲν πρόκειται περὶ τοῦ φυσικοῦ θανάτου (ὡς φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ οὗτος), διότι ὀλίγω κατωτέρω φέρονται τὰ ἑξῆς: καὶ διὰ ταύτης γεγέννηται οὗτος... δι' οὗ ὁ Θεός... ἀπαλλαγὴν... τοῦ θανάτου... τοῖς πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν ἐργάζεται» ὡς ἐνταῦθα οὕτω καὶ ἄνω ὁ λόγος περὶ τοῦ αἰωνίου θανάτου. Ὁρθότερον περὶ τούτου ὁ Engelhardt, ἀλλ' οὐχὶ ἐν πᾶσιν ἀκριβῶς: πρβλ. αὐτόθι κ. 111: ὡς δὲ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἔσωσε τὸ αἷμα τοῦ Πάσχα οὕτω καὶ τοὺς πιστεύσαντας ῥύσεται ἐκ θανάτου τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ.

8) 1 Ἀπ. κ. 10: καὶ πάντα τὴν ἀρχὴν, ἀγαθὸν ὄντα, δημιουργῆσαι αὐτὸν ἐξ ἀμόρφου ὑλης δι' ἀνθρώπους δεδιδάγμεθα: οἱ ἐὰν ἀξίους τῷ ἐκείνου βουλεύματι ἑαυτοῦς δι' ἔργων δεῖξωσι τῆς μετ' αὐτοῦ ἀναστροφῆς καταξιωθῆναι παρελήφμεν συμβάσιλεύοντας ἀφθάρτους καὶ ἀπαθείς γενομένους ὄν τρόπον

γὰρ τὴν ἀρχὴν οὐκ ὄντως ἐποίησε, τὸν αὐτὸν ἡγοίμεθα τρόπον διὰ τὸ ἐλέσθαι τοὺς αἰρουμένους τὰ αὐτῷ ἀριστά, καὶ ἀφθαρσίας καὶ συνουσίας καταξιοθῆναι. Διαλ. κ. 46: ἡμεῖς δὲ καὶ θανατούμενοι χαίρομεν, πιστεύοντες, ὅτι ἀναστήσει ἡμᾶς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀφθάρτους καὶ ἀπαθείς καὶ ἀθανάτους ποιήσει. Αὐτόθι κ. 69: μετὰ τοῦ καὶ ἀθανάτων καὶ ἀφθαρτον καὶ ἀλύπητον ποιῆσαι ἀναστήσει. κ. 117: καὶ τοὺς μὲν αἰώνιῳ καὶ ἀλυπῆτῳ βασιλείᾳ ἀφθάρτους καὶ ἀθανάτους καὶ ἀλύπτους καταστήσει, τοὺς δὲ εἰς κόλασιν αἰώνιον πυρῆς παραπέμψῃ (περὶ τούτου θὰ εἴπωμεν κατωτέρω).

§ 23, 1) Διαλ. κ. 5. (§ 22, σημ. 3): αἱ ἄξια τοῦ Θεοῦ φανεῖσαι οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι.

2) Παύλ. 1 Κορ. 15, 35 καὶ Ἰουστ. 1 Ἀπ. κ. 12.

3) 1 Κορ. 15, 23 κ. ε.: ἀπαρχὴ ὁ Χριστός, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ· εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῶ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν· δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ᾧ ἔσθῃ πάντας τοὺς ἐχθρούς· ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος· πρβλ. αὐτόθι. τ. 54: ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀφθαρσίαν καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσῃται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος γεγραμμένος: «κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νίκος»· ποῦ σου, θάνατε, τὸ κέντρον, ποῦ σου Ἄδη τὸ νίκος; τῷ δὲ Θεῷ Χάρις τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νίκος διὰ . . . Χριστοῦ.

4) Ρωμ. 5, 12, 1 Κορ. 15, 21 ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν· ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωογονηθήσονται.

5) Ἐν τοῖς τοιούτοις χωρίοις ὁ Donaldson διὰ τοῦ: θάνατος ἐννοεῖ κατὰ πρῶτον τὸν φυσικὸν θάνατον καὶ εἶτα τὸν αἰώνιον θάνατον, ἐγὼ τουναντίον ἀποκλείω ὅλως τὸν φυσικὸν θάνατον· δὲν εἶμαι μόνον βέβαιος ἂν παρὰ τὸν αἰώνιον θάνατον νοητέος καὶ ὁ πραγματικὸς θάνατος.